

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2019

**Vehhâbî Hareketinin Misyonu Hakkındaki Yaklaşımlar ve Harekete Yöneltilen
Eleştirilere Verilen Cevaplar**

Approches Regarding the Mission of the Wahhabi Movement and Answers Given
to the Criticisms Directed to the Movement

Kerime CESUR TURHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku
Anabilim Dalı

Asist Prof., Artvin Coruh Univ, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Artvin/Turkey

kerimecesur@artvin.edu.tr

ORCID ID: <http://www.orcid.org/0000-0002-7357-4852>

Atıf: Cesur Turhan Kerime. "Vehhâbî Hareketinin Misyonu Hakkındaki Yaklaşımlar
ve Harekete Yöneltilen Eleştirilere Verilen Cevaplar". *Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019): 409-448.

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.625445>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27 Eylül / October 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 6 Aralık / November 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep
Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved.

Vehhâbî Hareketinin Misyonu Hakkındaki Yaklaşımlar ve Harekete Yöneltilen Eleştirilere Verilen Cevaplar

Öz: Vehhâbî hareketine geniş bir perspektiften bakan bazı tezler dışındaki Vehhâbîlik'le ilgili kaynaklar, hareketin ortaya çıktığı dönemin özellikleri konusunda hemfikirdirler. Bu kaynaklarda çizilen genel çerçeve Muhammed b. Abdilvehhâb'ın (ö. 1206/1792) Hicaz, Irak ve Suriye'ye yaptığı ilmî seyahatleri sırasında insanların İslâm'ın Ehl-i sünnet yolundan saptığını görmesi ve İslâm'a dahil edilen bidat ve hurafelerin ayıklanması gerektiği kanaatine varmış olmasıdır. Vehhâbî hareketinin misyonu konusundaki görüşlerin en temel olanı hareketin dinî olduğu söylemidir ve daha çok kendilerinin tanımlamaları bu yöndedir. Ancak hareketin dinîlik boyutunun dışında siyasî, ekonomik, bedevilik, asabiyye gibi başka sebepler de sayılmıştır. Ayrıca Vehhâbîliğin farklı şekillerde isimlendirilmesiyle hareketin ortaya çıkış sebebinin dinî mi siyasî mi olduğu ya da hareketin Ehl-i sünnet çizgisinde mi yoksa ondan bir sapmaya mı işaret ettiği anlatılmaya çalışılmıştır. İbn Abdülvehhâb'ın fikirlerinin yaygınlık kazanmasıyla eleştiriler ve karşı çıkışlar da başlamıştır. Hareketin yaklaşımlarını kabul etmeyen ve onunla fiilî savaştan emîrler olduğu gibi, İbn Abdülvehhâb'ın ve tâbilerinin fikirlerini, metotlarını çürütmek, yanlışlığını ortaya koymak amacıyla risâle, kitap ve makale yazan birçok müellif vardır. Buna karşılık bu reddiye kültürüne cevap niteliğinde literatür de oluşmuştur. Bu makaledeki amaç hareketin ortaya çıkışı ve misyonu konusunda ileri sürülen görüşleri ve bu çerçevede yapılan eleştirileri bir bütün olarak görmek ve değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Mezhep, Hanbelî, Selefi, Vehhâbî, Reddiye/Eleştiri, Küfür, Şirk.

Approches Regarding the Mission of the Wahhabi Movement and Answers Given to the Criticisms Directed to the Movement

Abstract: The resources related to Wahhâbism apart from some theses viewing the Wahhâbî movement from a broad perspective concur upon the characteristics of the period of its emergence. The general insight identified in these resources indicates that Muḥammad ibn 'Abd al-Wahhâb (d. 1206/1792) saw people as deviated from Ahl al-Sunna of Islam during his scholarly journeys to Hejaz, Iraq and Syria and believed in the necessity of eliminating the additions and superstitions incorporated into Islam. The most fundamental perception regarding the mission of the Wahhâbî movement is that the movement has religious origins, and this is mostly how they define it themselves. However, other reasons, such as the political and economic reasons, nomadic life and *'aşşabiyya* were also mentioned in addition to the religious dimension of the movement. Nonetheless, this study attempted to explore whether the variations in the denominations used for the Wahhâbism indicate a religious or a political cause for the emergence of the movement and whether or not it is in the line with Ahl al-Sunna. Criticisms and oppositions

against the movement also began to occur with the apace dissemination of Ibn 'Abd al-Wahhāb's ideas. In addition to the *Emirs* ("commander"), who reject the approaches of the movement and actually fight against it, there are also many authors who write epistles, books and articles with the intent of refuting the ideas and methods of Ibn 'Abd al-Wahhāb and his followers and who aim to reveal their inaccuracy. At this point, a literature was also formed as a response to this refutation culture. The article aims to view and evaluate the opinions regarding the emergence and mission of the movement and the criticisms directed within this context as a whole.

Keywords: Fiqh, Madhhab, Ḥanbalī School, Salafi, Wahhābi, Refutation/Criticism, Kufr, Shirk.

مقاربات في أهداف الحركة الوهّابية والإجابات على الانتقادات الموجهة إليها

ملخص: تنفق المصادر المعنية بالحركة الوهّابية على خصائص فترة ظهورها، باستثناء بعض الآراء التي تناول هذه الحركة من منظور واسع. وتدور هذه المصادر بصفة عامة حول قناعة محمد بن عبد الوهّاب (1792/1206)، خلال رحلاته العلمية في الحجاز والعراق وسوريا، بانحراف الناس عن طريق أهل السنّة، واعتقاده بأنّ البدع والخرافات المدرجة في الإسلام لا بد من تسويتها. إنّ أبرز ما قيل عن هذه الحركة وأشهره هو إنّها حركة دينية وهم غالباً ما يميّزون أنفسهم بهذا الوصف، لكنّها مع ذلك، قد تذكّر بتوجهاتها السياسية والاقتصادية والخصال البدوية والعصبية. فهناك محاولات تسعى لكشف سبب نشأتها الحقيقي دينياً كان أو سياسياً، وهل هي بقيت ضمن حدود أهل السنّة أم خرجت عنها، وذلك عبر تسمياتها بأسماء مختلفة. ثمّ كثرت الانتقادات الموجهة لها وعدد معارضيهما بعد انتشار آراء عبد الوهّاب. فهناك من يرفض مبادئ هذه الحركة ويحاربها فعلياً كما هناك من يكتب رسائل وكتبا ومقالات لدحض آرائه وتابعيه وإظهار بطلان مناهجهم وفساد مسلكهم. ومن جانب آخر هناك مؤلفات تشكّلت للردّ على الآراء المعارضة لها. ويهدف هذا البحث إلى عرض الآراء حول نشأة هذه الحركة ومهمتها وإلقاء نظرة شاملة على الانتقادات الموجهة إليها وتحليلها.

الكلمات المفتاحية: الفقه، المذهب، الحنبلي، السلفي، الوهّابي، الردّ/التقد، الكفر، الشرك.

GİRİŞ

XVIII. Yüzyıl Tarihi Hakkında Kısa Bilgi

XVIII. yüzyılda İslâm coğrafyası, imparatorlukların çöküş sürecine paralel olarak her açıdan zayıflık ve geri kalmışlıkla tanımlanmıştır.¹ İmparatorlukların çöküş süreci yaşamaları merkezî otoritenin zayıflaması ve yeni güçlerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Yeni güçler imparatorlukların kontrolünde olmayan pazarlar oluşturmuş, ekonomik anlamda bağımsızlaşmışlar ve iktidara karşı hem yönetim anlamında hem de ekonomik anlamda cesaretlenmişlerdi. XVIII. yüzyılda Necid bölgesini de içeren Arabistan'ın hâkimiyeti görünüşte Osmanlı Devleti'ne aitti. Ancak bu yüzyılın geneline bakıldığında Osmanlı'nın genel tarihi

¹ Çöküş sürecinde olan imparatorluklar Osmanlı, Moğol ve Safevî imparatorluklarıdır. Bk. John Obert Voll, *İslâm: Süreklilik ve Değişim*, orijinal kitap adı: Islam: Continuity and Change in the Modern World, çev. Cengiz Şişman - Cemil Aydın (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991), I: 57.

siyasî çalkantılarla doludur. Dışarıda karşılaşılan yenilgiler Osmanlı'nın zafiyetini arttırıyor imparatorluğun vilâyetlerinde reform ve bağımsızlık düşünceleri yoğunlaşarak çoğalıyordu.²

Aynı tarihlerde Necid bölgesinin yanı sıra başka bölgelerde de ıslah düşüncesiyle ortaya çıkan fikirler olduğunu görmek mümkündür. Mekke ve Medine siyasî merkezlerin dışında kalsa da hac sebebiyle farklı bölgelerden gelen âlimlerin buluşma merkeziydi. Temel dinî disiplinler ve özellikle hadis üzerine yapılan fikir alışverişleriyle, ders halkalarıyla müslüman toplumların içinde buldukları kötü gidişata ortak çözüm yolları bulmak amaçlanmaktaydı. Taklidi reddedip içtihadın gerekliliğine vurgu yapan bu çalışmalar, öğrenim için buraya gelen ve sonra memleketlerine dönen âlimler üzerinde oldukça tesirliydi. Fıkhî düşünceler ve hadis çalışmalarının yanı sıra yeni tasavvuf yönelimleri de gelişmekteydi.³

Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1138/1725) iki öğrencisi XVIII. yüzyılda ıslahın gerekliliğini vurgulayan isimlerden olmuştur. Bunlardan birincisi olan Muhammed b. İsmâil es-San'ânî (İbnü'l-Âmîr ö. 1181/1768) 1720'lerde Sindî ile karşılaşmış ve ondan önemli ölçüde etkilenerek memleketi Yemen'e döndükten sonra toplumun ve yönetimin ıslahı için harekete geçmiştir. Sindî'nin ikinci öğrencisi ise hadis bilgini Muhammed Hayyât es-Sindî'dir (ö. 1163/1749). Muhammed Hayyât es-Sindî, biri yeniliğin her şekline karşı olan Muhammed es-Saffârî'nî (ö.1188/1774), diğeri de XVIII. Yüzyılın en meşhur reformcusu sayılabilecek Muhammed b. Abdilvehhâb olmak üzere iki öğrencisiyle öne çıkmaktadır.⁴ Bu dönemde ihya düşüncesiyle hareket eden pek çok âlim ön plana çıkmıştır. Haremeyn'de hadis eğitimi görmüş Şah Veliyyullah ed-Dihlevî⁵ (ö. 1176/1762) içtihat düşüncesiyle Hindistan'da öne çıkan isimdir. Daha sonraki dönemde ise Hicaz'da Muhammed b. Abdilvehhâb'ın öğrencisi Hammâd b. Nâsir b. Muammer (ö. 1225/1810), Batı Afrika'da Osman b. Fûdî (ö. 1233/1817), Yemen'de Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1248/1832), Kuzey Afrika'da Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1276/1859) ve Sudan'da Muhammed el-Mehdî (ö. 1303/1885) farklı

² Voll, *İslâm Süreklilik ve Değişim*, I: 59-69.

³ Mohamed A. Freih, *The Historical Background of the Emergence of Muhammed ibn Abd al-Wahhab* (PhD, University of California, 1990), 324-334; Voll, *İslâm Süreklilik ve Değişim*, I: 96-102.

⁴ Freih, *The Historical Background of the Emergence of Muhammed ibn Abd al-Wahhab*, 333-334; Voll, *İslâm Süreklilik ve Değişim*, I: 102.

⁵ Dihlevî hakkında bk. Seyyid Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *İslâm'da İhya Hareketleri*, çev. Ali Genç (İstanbul: Pınar Yayınları, 1986); Ebü'l Hasan en-Nedevî, *İslâm Önderleri Tarihi*, V, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Kayhan Yayınevi, 1992); Özgür Kavak, *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin İctihad Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 2002).

yaklaşımli ihya düşünceleriyle ortaya çıkan bu konuda çaba sarfeden âlimlerdir.⁶

Yerel şartların farklı olması, yaşanan süreci de farklılaştırmış olmakla birlikte her yerde Kur'ân-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine daha sıkı yapışmaya dayanan toplumsal-ahlâkî yeniden inşa ruhu ve anlayışı söz konusuydu. Askerî, idarî ve ekonomik anlamdaki geri gidiş ıslah fikrini güçlendiriyordu. Bütün sorunların temelinde örflerle, pratiklerle, bidatlarla İslâm'ın sulandırıldığı fikri görülüyordu ve eleştirilerin hedef noktasını sûfî gruplar oluşturuyordu. İslahatçı grupların amacı ilk İslâm toplumdurdu. Kur'an'da ve Sünnet'te zâhirî olarak tanımlanan İslâma dönme söylemiyle geleneğin bir kısmı uygulanıyor bir kısmı ise reddediliyordu. İhyacı hareketlerin liderleri politik şahsiyetlerini kullanıyorlar ve kendi öğretilerine dayalı yeni devletler kuruyorlardı.⁷

Günümüzdeki Suudi Arabistan Krallığı 1902'de başlayıp 1929'da sona eren birleşme süreci sonunda doğmuş 1932'de resmî olarak Suudi Arabistan Krallığı adını almıştır. Geçmişî fazla olmayan krallığın temelleri aslında 1745'te İbn Abdilvehhâb ile Muhammed ve İbn Suûd arasındaki yapılan antlaşma ile atılmıştır. Varlığı zikredilen ama yazıya dökülmeyen bu antlaşmaya göre politik güç İbn Suûd'un ailesinin yönetiminde ideolojik güç ise İbn Abdilvehhâb'ın ailesinin yönetiminde olacaktır. Bu ittifak ilk Suudi Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır.⁸

1. Vehhâbî Hareketinin Adlandırılması

Vehhâbîliğin misyonu hakkındaki temel yaklaşımlara geçmeden önce bu çerçevede değerlendirilmesi gereken diğer bir husus hareketin Vehhâbîlik, Hanbelîlik, Hâricîlik, Selefilik gibi farklı şekillerde nitelendirilmesidir. Bu isimlendirmelerle Vehhâbîliğin ortaya çıkış sebebinin dinî mi siyasî mi olduğu ya da hareketin Ehl-i sünnet çizgisinde mi yoksa ondan bir sapmaya mı işaret ettiği anlatılmaya çalışılmıştır.

1. 1. Vehhâbîlik

Vehhâbîlik üzerine yapılan her çalışmada "Vehhâbî" nitelemesinin hareketin mensupları tarafından kabul görmediği ifade edilir. Bu adlandırmanın İbn Abdilvehhâb'ın kardeşi Süleyman b. Abdilvehhâb tarafından yazdığı *es-Şavâ'îku'l-*

⁶ Kavak, *Şah Velîyyullah Dihlevî'nin İctihad Anlayışı*, 2.

⁷ Voll, *İslâm: Süreklilik ve Değişim*, I: 65-66.

⁸ Khalid S. Dakhl, *Social Origins of the Wahhabi Movement* (PhD, University of California, 1998) 15. Muhammed İkbâl Arap reformunun asıl tarihinin bu ittifakla başladığını söyler. Bk. Mohammad İqbal, *Emergence of Saudi Arabia* (New Delhi: Saudiyah Publishers, 1977), 5-6.

ilâhiyye fi'r-red 'ale'l-Vehhâbîyye isimli eserle yapıldığı söylene⁹ de bu konuda netlik bulunmamaktadır. Vehhâbî ulemâsına göre “Vehhâbî” adlandırmasının hareketin taraftarlarınca konulmuş olması mümkün değildir, böyle bir adlandırma düşünülseydi İbn Abdilvehhâb'ın babasına değil kendisine nispet edilmesi gerekirdi.¹⁰ İsimlendirme konusunda ittifak edilen nokta muhalifler tarafından verilmiş olduğudur. Bunlar da Türkler, Mısırlılar ve İngilizler olarak sayılmıştır. Adlandırma İbn Abdilvehhâb hayattayken ilk savaşların başladığı dönemde yapılmış ancak kendisi bu adlandırmayı hiç kullanmamış; 1763'e kadar da mâruf olmamıştır.¹¹ Batılı bir araştırmacı bu isimlendirmeyi temel iki sebebe bağlamıştır: Birincisi, Vehhâbî nitelemesinin bir kişiyi imlemekte olması, mesaj yerine dikkatin başka tarafa çevrilmesi ve “dava”nın etkinliğine gölge düşürülmesidir. İkincisi, Vehhâbiliğin İslâm'dan ayrı olmadığı söylemiyle çatışmasıdır. Çünkü ilkten adlandırma yeniliği ifade eder, bu da bidattır.¹² Vehhâbîler'e göre böyle bir adlandırmanın sebebi hareketin İslâm'dan ayrı olduğunu, yeni bir mezhep anlamına geldiğini ve bu sebeple onlarla her türlü savaşmak gerektiğini vurgulamaktır. Harekete böyle bir adlandırma ile korkulacak nitelik kazandırmak amaçlanmış ve özellikle Avrupalılar tarafından kendilerine tehdit olarak gördükleri her hareketin Vehhâbîlik'le bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Böyle bir adlandırmanın Vehhâbîler tarafından hoş karşılanmamasının sebebi de budur.¹³ Başlığıyla Vehhâbî nitelemesinin kabul edilmediğine işaret eden *İslâmiyye lâ Vehhâbîyye* isimli eserde de “Vehhâbî” adlandırmasının esas amacının davetin yeni bir hareket, Ehl-i sünnet'in dışında beşinci mezhep, Şîa ve diğer fırkalar gibi şâz olduğunu vurgulayarak böylelikle harekete karşı insanlarda nefret uyandırmak olduğu ifade edilir. Hareketin tâbileri tarafından bu isimlendirme kabul edilmemiş, İbn Abdilvehhâb'ın davetine; davet, dâvetü'l-ıslâhiyye, dâvetü't-tevhîd, Selefiyye; tâbilerine ise Selefiyyûn, muvahhidûn, ehl-i tevhîd, Ehl-i sünnet, Hanâbile, Necdiyyûn denebileceği ifade edilmiştir.¹⁴

⁹ M.J. Crawford, *Wahhâbî Ulama and the Law 1745-1932* (M.Ph., University of Oxford, 1980), 1.

¹⁰ *Buĥûsü usbû'î-Şeyĥ Muĥammed b. Abdilvehhâb* (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muĥammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1983), 2: 76. Bu eser Muĥammed b. Abdilvehhâb hakkında düzenlenen sempozyum bildirilerini içermektedir. Mes'ûd Alim Nedevî, *Muĥammed b. Abdilvehhâb*, (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muĥammed b. Suud el-İslâmiyye, 1984), 167.

¹¹ Nedevî, *Muĥammed b. Abdilvehhâb*, 165-167.

¹² Crawford, *Wahhâbî Ulama and the Law*, 1-3.

¹³ *Buĥûsü usbû'î-Şeyĥ Muĥammed b. Abdilvehhâb*, 2: 77; Nedevî, *Muĥammed b. Abdilvehhâb*, 165. Farklı müelliflerin Vehhâbî adlandırması hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Abdülazîz b. Muĥammed b. Ali Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîm li da'veti'ş-Şeyĥ Muĥammed b. Abdilvehhâb* (Riyad: y.y., 2008), 97.

¹⁴ Nasir b. Abdülkerim el-Akl, *İslâmiyye lâ Vehhâbîyye*, 2. bs., (Riyad: Dâru Künûzi İşbiliyâ, 2004), 34-35;

Madawi al-Rasheed, *Contesting the Saudi State: Islamic Voices From a New Generation*¹⁵ isimli eserinde Vehhâbî adının kullanılmasının mensupları tarafından hoş karşılanmadığını bilmekle birlikte, “Yaygın bir hata meçhul bir doğrudan daha iyidir” sözüne atıfta bulunarak bu ismi kullanacağını ifade etmiştir. Diğer taraftan Vehhâbî isminin zamanla hareket mensupları tarafından da kabullenildiği görülmektedir.¹⁶

1. 2. Hanbelîlik

Vehhâbîler beşinci mezhep olmadıklarını ve Hanbelî mezhebine bağlılıklarını özellikle vurgulamaktadır. Bu aidiyet çabası eleştirilere cevap için olduğu kadar Hanbelî mezhebi kanalıyla Sünnî olmadıkları iddiasını bertaraf etmek için olduğu da ifade edilmektedir. Sonraki yüzyıllarda da Vehhâbîler’le Hanbelî mezhebinin ilk yazarları arasında bağ kurulmaya devam edilmiştir. Özellikle Hicaz ve Haremeyn’in alınması sürecinde politik saygınlığı sağlamak ve karşı duruşları önlemek amacıyla bu bağ öne çıkarılmıştır. 1920’lerin ortalarında ve sonlarında Reşîd Rızâ da *Menâr*’da bu bağı vurgulamıştır.¹⁷

İslâmiyye lâ Vehhâbîyye yazarı Akl “Vehhâbî hareketi nasıl tanımlanır?” sorusunu birkaç Vehhâbî âlime sormuş ve fikirlerini almıştır. Onlardan Hâfız Vehbe şunları söylemiştir: İddia edildiği gibi İbn Abdilvehhâb peygamber değil, hak dine dönmeye çağıran muslih ve müceddittir. Onun bir öğretisi ve Necid’de uyguladığı farklı bir görüşü yoktur. Fürûda Ahmed b. Hanbel’e, akaitte Selef’e tâbidir. Fürûda sayılı konularda muhalefet etse de akait ve ibadete ait uygulamaların hepsi İbn Teymiyye ve talebelerinin görüşleriyle mutâbıktır.¹⁸ Bu yaklaşımdan da anladığımız gibi Hanbelîlik muhaliflerden ziyade hareket mensupları tarafından, mezhebin yöntemini kabul etme anlamında kullanılmıştır. Davet imamlarının metodunun sahâbî, tâbiîn, dört imam, Ehl-i sünnet ulemâsının metodu olduğunu, fikhî meselelerin istidlâlinde Ahmed b. Hanbel’in yönteminin kullanıldığını sıklıkla tekrar etmişlerdir.¹⁹

Richard F. Nyrop, *Saudi Arabia a Country Study*, (Washington, D.C.: United State Government, 1985), xxvi.

¹⁵ (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

¹⁶ Abdüllatîf eserinde “Vehhâbî daveti” nitelemesini kullanarak bir açıklama yapmaktadır. Açıklamaya göre müelliflerin Vehhâbî adını kullanma konusunda, ada yüklenen mânalar sebebiyle ilk dönemlerdeki çekingenliğinin kalmadığını söylemekte ve adlandırmayı kullananlardan örnekler vermektedir. Bk. s. 97, 2. dipnot.

¹⁷ Crawford, *Wahhâbî Ulama and the Law*, s. 1-3.

¹⁸ Akl, *İslâmiyye lâ Vehhâbîyye*, 37.

¹⁹ Sâlih b. Muhammed b. Abdurrahman, *el-Menhecû'l-fikhî li eimmeti'd-da'veti's-Selefiyyeti fi Necd* (Riyad:

1. 3. Haricîlik

Bir başka adlandırma da Vehhâbîler'in "Hâricî" oldukları yönündedir. Vehhâbîler'e Hâricî denmesinin bir sebebi Hâricîler gibi "herkesi saf aşkın ideale imansızlıkla suçlayıp, gerçek müminler statüsünden çıkarmak suretiyle"²⁰ uzlaşmaz bir tavır sergilemeleri olduğu söylenmiştir. Buhârî gibi sahih kaynaklarda rivayet edilen ve Hâricîler'i ima ettiği belirtilen hadislerin Vehhâbîler'in sergiledikleri tavırlar sebebiyle onları da içerdiği ifade edilmektedir. Vehhâbîliği Hâricîliğin tarihi içerisinde ele alan Şerîf Seyyid Hasan Paşa Vehhâbîler'i ikinci Hâricîler olarak nitelmiş ve birinci Hâricîler'le benzerliklerini gösteren bir tablo yapmıştır. Vardığı netice de Vehhâbîler'in şüphesiz bir biçimde Hâricî olduklarıdır.²¹

Hâricî nitelmesiyle ilgili en önemli dayanak, Hâricîler'le ilgili olduğu kabul edilen hadisler olmuştur. Hz. Peygamber'in Necid'in de bulunduğu doğu tarafına işaret ederek fitnenin oradan çıkacağını söylediği hadisin çeşitli rivayetleri vardır.²² Hadislerdeki tasvirler Hâricîler'in özelliklerini verdiği ve Vehhâbîler'in aynı özellikleri taşıdığı iddia edildiği için Vehhâbî hareketi Hâricî olarak nitelenmiştir. Vehhâbîler'in de Hâricîler gibi büyük günah işleyenleri küfürle itham ettikleri iddiası İbn Abdilvehhâb tarafından reddedilmiştir. İbn Abdilvehhâb delilin ulaşmasıyla onu anlamak arasındaki farkı anlatırken Hâricîler konusuna değinmiştir. Abdülvehhâb, nasları en iyi kendilerinin anladıklarını ve Allah'a itaat edenler olduklarını zannetmelerine rağmen Hâricîler'in şiddet ve aşırılık sebebiyle dinden çıktıklarını, haklarında öldürülmelerini içeren hadisler olduğunu

---

Dâru's-sumey'i, 2000), 251-252. Hanbelilik ve Vehhâbî hareketi açısından mezhebe mensup olmanın manası hakkında detaylı bilgi için bk. Kerime Cesur Turhan, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, "İlk Dönem Vehhâbî Düşüncesinde İctihadın Konumu ve Fıkîhî Bir Mezhebe Bağlılığın Manası", 2/21 (Aralık 2017): 1323-1354.

²⁰ Hamilton A. R. Gibb, *İslâm'da Modern Eğilimler*, çev. M. Kürşad Atalar (Ankara: Çağlar Yayınları, 2006), 25.

²¹ Seyyid Şerif Hasan Paşa, *Kitâbü Şıdkı'l-ḥaber fi Ḥavârici'l-karni's-ṣâni 'aşer* (Lazkiye: Matbaatu Kumin, [t.y.]), 160-167.

²² *Buḥûsü usbû'i-ş-Şeyḥ Muḥammed b. Abdilvehhâb*, 2: 61. Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 229-248; Ahmed Zeynî Dahlân, *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-red 'ale'l-vehhâbiyye* (Dımaşk 2003), 122-132. Vehhâbîler Necid'in fitne ve şeytanın mekânı olduğu mealindeki hadislerin kasıtlı olarak farklı yorumlandığını söylemektedirler. Doğru tarafından kastın Necid değil Irak olduğunu, mutlak olarak zem ve methin mekân ile değil zaman ile ilgili olabileceğini, böyle bir yorumla Hz. Peygamber'in muhacir olmasına sebep olan Mekke ehli sebebiyle Mekke'nin, yalancı peygamber Esved el-Ansî sebebiyle Yemen'in de zemmedilmesi gerektiği, şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır. Bk. Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 234-238; Hâricîler'le ilgili hadislerin değerlendirdiği araştırma için bk. Kenan Oral, *Hadîs Literatüründeki Hâricîler İle İlgili Hadîslerin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007)

söylemiştir.²³ İbn Abdilvehhâb'ın torunu Abdurrahman b. Hasan da bahsi geçen hadislerin Hâricîler'le ilgili olduğunu davet ehlinin Hâricîler'den en uzak insanlar olduklarını, Havâric hakkında davet ehlinin görüşünün sahabeninkiyle aynı olduğunu söylemektedir.²⁴ Vehhâbî ulemâsından Hammâd b. Nâsır b. Muammer büyük günah işleyenlerin tekfir edildiği iddiası hakkında şöyle demektedir: "Bu bizim sözümüz değildir. Günahlar sebebiyle tekfir eden Havâric'in sözüdür. Biz günahlar sebebiyle kimseyi tekfir etmeyiz. Ancak Allah'a şirk koşmak, başkası adına kurban kesmek, adak adamak veya Allah'tan başkasından korkmak, dua etmek, tevekkül etmek gibi küfür olan amelleri yapanları tekfir ederiz."²⁵ Hâricîler'in başlarını traş etmeleri gibi Vehhâbîler'in de başlarını traş etmeleri benzerlik noktalarından biri olarak iddia edilmiştir. Baş traş etmenin Ebû Dâvûd'da geçen İbn Kuleyb²⁶ hadisine dayandığını söyleyen Vehhâbîler, ancak bu hadise uymayanların tâzirinin ve malının alınmasının câiz görülemeyeceğini söylemektedirler. Onlara göre hadis, müslüman olunca başı traş etmek gerektiğine delâlet etse de traşın devamlı olması gereğine delâlet etmez ancak günümüzde kâfirler traş olmadıkları için traş olmamak onlara benzemek mânasına gelecektir.²⁷ Vehhâbîler'in Hâricî olarak nitelenmesinin bir diğer sebebi de Osmanlı hilâfetine karşı gelmeleridir. Çünkü Hâricîler de Vehhâbîler gibi müslümanların meliklerini öldürmeyi helâl görmüşler ve onlardan ayrılmışlardır denmektedir.²⁸

Hâricî nitelenmesi Vehhâbîler ve Hâricîler arasında kurulan benzerliklere dayandırılarak yapılmıştır. Yukarıda ele alınanlar dışında kurulan başka benzerlikler de vardır. Seyyid Şerif Hasan Paşa'nın zikrettiği diğer bazı benzerlikler şunlardır: Her iki grup tarafından kâfirler için inmiş âyetler müslümanlara hamledilmiş naslar doğru anlaşılmamış, yanlış yorumlanmıştır. Bu sebeple müslümanların oldukları yer dârülharp, kendi beldeleri dârüliman sayılmış ve

²³ Muhammed b. Abdilvehhâb, *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*, (Riyad: 1978), 4: 13. Erişim: 28.08.2019, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=27&book=4548#.UbpFQfkwfCs>. Vehhâbiliğin kurucusu Muhammed b. Abdilvehhâb'ın eserleri Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nin oluşturduğu bir heyet tarafından *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb* ismiyle bir araya getirilmiştir. Heyet üyeleri kendilerine tevdi edilen kısımlarla ilgili farklı nüshaları karşılaştırmış, eserlerde kullanılan âyet numaralarını göstermiş ve hadislerin tahririni yapmış, eserleri akait, fıkıh, siyer gibi konulara göre tasnif etmişlerdir. Makalede *Müellefât* kısaltmasıyla atıfta bulunulacaktır.

²⁴ Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 239.

²⁵ Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 236-239.

²⁶ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 131 (356). Hadise göre İbn Kuleyb, Peygamber'e gelir ve ve ben müslüman oldum der, Efendimiz de küfür saçını at!" şeklinde karşılık verir. Bk. Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 237, 3. dipnot.

²⁷ Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 237.

²⁸ Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 301-302.

oraya hicret zaruri görülmüş, kendilerine biat etmeyenlerin kanları ve malları helâl sayılmıştır. Her iki grup ibadet ve taat konusunda aşırı titizlik göstermiş, bu titizliğin bir sonucu olarak Hâricîler Ehl-i kitap'tan birinin malından karşılıksız bir hurma almaktan çekinmiş; Vehhâbîler tütün içmeyi yasaklamıştır. Buna rağmen birinciler emîrû'l-mü'minîn Hz. Ali'yi tekfir edip öldürülmesini helâl saymaktan, müslümanların kanlarını dökmekten, ikinciler de nebînin hücrelerinden mücevher gasbetmekten, evrad ve ezkârı yüksek sesle yapanları, nebîlere tevessül eden herkesi şirkle itham edip öldürmekten geri durmamışlardır.²⁹

1. 4. Selefîlik

Sözlükte “önceden gelenler, önceden yaşayanlar, yaş ve fazilet bakımından üstün olanlar” gibi çeşitli mânalara gelen selef kelimesi; akait, kelâm ve fıkıh tarihinde genel olarak “Dinde mezhepleri taklit edilen ve görüşlerine uyulan kişiler” anlamında kullanılmıştır. Ancak “selefî” terimi daha çok akait sahası içinde kullanılmış ve “nasta vârit olanı -mütesâbihle birlikte- aynen kabul edip, teşbih ve teciime düşmemekle beraber tevile de gitmeyen Ehl-i sünnet-i hassayı”³⁰ ifade etmiştir.³¹ Diğer bir ifadeyle kutsal metinleri literal bir anlayışla yorumlamak ve Asr-ı saâdet'in İslâm anlayışına geri dönmek olarak tanımlanabilecek Selefîliğin kapsamına kimlerin girdiği konusunda fikir birliği yoktur. Bu kapsam kimine göre ilk nesil kimine göre ilk üç nesil kimine göre de Ortaçağ âlimlerinden literal yorumu tercih edenlere kadar uzanır. Bazı çağdaş yorumlara göre Selefîliğin kökleri Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye'ye dayanarak özellikle Kur'an ve Sünnet'e dönüşe çağırانlar ve onların takipçileridir. Başka bir iddia ise Selefîliğin modern bir terim olduğu ve geçmişinin XIX. yüzyıldaki Muhammed Abduh, Cemâleddîn-i Efgânî'nin hareketleri gibi modernist-reformist hareketlerden öteye geçmediği şeklindedir. Bu iddiaya göre Vehhâbîler'in Selefîlik'ten kasıtları dindeki bidatları temizlemek ve ilk asrın din anlayışına dönmek demek iken Muhammed Abduh'un Selefîlik'ten kastı reform ve modernleşmedir. Modern Selefîlik Batı ile karşılaşmanın neticesinde gelişen ilerleme çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Vehhâbî Selefîliği ise XVIII. yüzyılda Batılı güçlerin Arap dünyasını kuşatmaya başlamasıyla

²⁹ Seyyid Şerif Hasan Paşa, *Kitâbü Sıdkı'l-hâber fî Havârici'l-karni's-sâni 'aşer*, s. 160-167.

³⁰ “Ehl-i hadîsin temsil ettiği Sünnî anlayış bütünüyle sünnet çizgisi üzerinde olduğu ve Selef'in ittifak etmediği meselelere dalmadığı için “Ehl-i sünnet-i hâssa akidesi” diye adlandırılmıştır.” Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ehli-Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 527.

³¹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, “slf” *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dârü Sâdir, t.s.), 6: 330-333; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 42.

birlikte henüz onlarla birebir karşılaşmadan önce ortaya çıkmıştır.³² Vehhâbîler tarafından çok fazla vurgulanan husus akaide ilişkin konularda Havâric, Şîa, Kaderiyye, Mürcie, Cehmiyye ve bunlara benzeyen akımların görüşlerine karşı alınabilecek tek reyin Selef'in görüşü olduğudur. Fürûda ise Selef'in tek bir mezhebi/görüşü olmadığı için böyle bir ayırım yapıldığı söylenmektedir.³³

Vehhâbîler'in Selef'e tâbi oldukları iddiasıyla kendilerine Selefî adını vermeleri Vehhâbîler'in aksine Selef'in çoğunluğunun şer' çerçevesinde kıyas ve örfü reddetmemelerine dayanarak kabul edilmemiştir. Ancak Vehhâbîler'e göre iddia edildiği gibi hareket kıyas ve örften uzak değildir. Kıyas ve örften uzak olan Vehhâbî düşüncesi değil Zâhiriyye mezhebidir.³⁴

Adlandırma ile ilgili bu yaklaşımlar hususunda tartışmaları çoğaltmak mümkündür. Bununla birlikte bizim burada esas itibariyle ulaşmamız gereken sonuç fıkıh usul ve uygulamalarında Hanbelî olduklarını söyleyen Vehhâbîler'in bu söylemlerinin değerlendirilmesidir. Buna göre diyebiliriz ki İbn Abdilvehhâb ve ilk tâbileri İbn Teymiyye'yi öne çıkaran, Selefî adını tercih edip Hanbelî mezhebinden esinlenmiş, Hanbelî metodunu farklı yorumlarla uygulamışlardır.³⁵

2. Vehhâbîliğin Misyonu Hakkındaki Temel Yaklaşımlar

Vehhâbî hareketine geniş bir perspektiften bakan bazı tezler³⁶ dışındaki Vehhâbîlik'le ilgili kaynaklar, hareketin ortaya çıktığı dönemin özellikleri konusunda hemfikirdirler. Bu kaynaklarda çizilen genel çerçeve İbn Abdilvehhâb'ın Hicaz, Irak ve Suriye'ye yaptığı ilmî seyahatleri sırasında insanların İslâm'ın Ehl-i sünnet yolundan saptığını görmesi ve İslâm'a dahil edilen bidat ve hurafelerin ayıklanması gerektiği kanaatine varmış olmasıdır.³⁷ Fazlurrahman'nun yaklaşımına göre "Vehhâbîlik halk sûfliliğinin en önemli faktör haline geldiği asırlarda İslâm ümmetinin basamak basamak içine düştüğü ahlâkî

³² Rasheed, *Contesting the Saudi State*, 3.

³³ M. Sait Özervanlı, "Selefiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 399-402; Muhammed Halil Herraş, *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddün 'alâ makâlin li Doktor Muhammed Bahâ fi nakzi'l-Vehhâbiyye*, (Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1396), 32.

³⁴ Herraş, *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddün 'alâ makâlin li Doktor Muhammed el-Bahâ fi nakzi'l-Vehhâbiyye*, 32.

³⁵ Gibb, *İslâm'da Modern Eğilimler*, 25.

³⁶ Khalid al-Dakhil, Uveydiah al-Juhany, Muhammed Freih tezlerinde hareketin sosyal ve politik köklerine ağırlık vermişler ve farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Tezlerin künyeleri için kaynakçaya bakınız.

³⁷ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 4: 1200-1201.

çöküntüye karşı çıkan şiddetli bir tepki hareketidir.”³⁸ Ona göre İbn Abdilvehhâb, İbn Teymiyye'nin fikirlerini takip etmekle birlikte bazı düşüncelerinde ondan ayrı düşmekteydi. Meselâ İbn Abdülvehhâb, İbn Teymiyye'nin aksine tasavvufun her şeklini reddediyordu.³⁹ İbn Abdülvehhâb'ın genel söyleminde bilhassa *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Keşfü'ş-şübühât* isimli eserlerinde zâhitlerin, velîlerin mânevî güçlere sahip olduğu inancına ve bu inancın türevlerine küfürle itham eden yaklaşımları mevcuttur.⁴⁰

Vehhâbî hareketinin misyonu konusundaki görüşleri birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan en temel olanı hareketin dinî olduğu söylemidir ve daha çok kendilerinin tanımlamaları bu yöndedir. Yani Vehhâbî hareketi, XVIII. yüzyılda İbn Abdilvehhâb'ın Arap toplumunda gözlemlediği şirk ve bidatların ortadan kaldırılması için başlattığı dinî bir harekettir. Birçok tarihçi ve sosyal bilimcinin bu görüşte olması ve yapılan araştırmaların çoğunun aynı sonuca ulaşmasının sebebi olarak Necid bölgesinin, İbn Abdilvehhâb ve hareketinin müslüman dünyanın genelinden ve aynı dönemde ortaya çıkan ıslah hareketlerinden soyutlanarak değerlendirilmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁴¹

Hareketin kaynağının din olduğunu söyleyenlere göre hareketi ve onun kaynaklarını anlayabilmek için öncelikle dinî perspektiften bakılmalıdır. Vehhâbî hareketinden önce Necid'deki dinî durumla ilgili olarak Suudlu tarihçi Muhammed b. Sâlih el-Useymin'in farklı kaynakları karşılaştırarak ulaştığı sonuç, “Necid'deki dinî durum Vehhâbîliğe taraftar kaynakların aktardığı gibi karanlık değildi” şeklinde olmuştur. Useymin'e göre hareketin iki önemli tâbii ve talebesi İbn Gannâm ve İbn Bîşr, Necid'in dinî yönden çöküşünü resmetmektedirler ancak bazı kaynaklar -mesela İbn Bîşr- Necid'deki âlimlerden ve onların İslâm'ın hükümlerine bağlılıklarından bahsederler. Bu dönemde söylenen şiirlerin İslâm akîdesine aykırı şeyler içermemesi de bu duruma destek anlamında zikredilmiştir. Useymin resmedilen ileri boyutlu ahlâkî çöküşün olmadığını aksine âlimlerin İslâm'ın gereklerine bağlılıklarının yanında şehirli halkın da dinî ritüellerini yerine getirdiğini söylemektedir. Ancak başka bölgelerde olduğu gibi genel nüfusa mukayese edildiğinde az sayılabilecek orandaki bazı kimselerin şirki gerektirecek

³⁸ Fazlurrahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (Ankara: Selçuk Yay. 1981), 250.

³⁹ Fazlurrahman, *İslâmî Yenilenme, Makaleler III*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 41.

⁴⁰ *Müellefât*, 1: 7-181.

⁴¹ Freih, *The Historical Background of the Emergence of Muhammed ibn Abd al-Wahhab*, 2.

bazı ameller yaptıkları özellikle bâdiyede cehaletlerinden dolayı İslâm'ın gereklerini yerine getirmeyenler olduğu aktarılmıştır. Bu sebeple Useymîn'e göre bu bölge dinî ıslahata ihtiyaç duymaktaydı ve tasavvufun fazla yaygın olmaması sebebiyle ıslahatın başarılı olması için uygun bir yerdi. Useymîn'e göre Necid dinî ıslahata ihtiyaç duyduğu gibi aynı zamanda aralarında sürekli çatışma olan küçük grupların birleştirilmesini sağlayacak siyasî bir ıslahata da ihtiyaç duymaktaydı. Bölgenin böyle bir siyasî hareketi engelleyecek merkezi güçten uzak olması hareketin başarısı için iyi bir zemin oluştuyordu.⁴² *Social Origins of the Wahhabi Movement* isimli tezinde Vehhâbî hareketini bir bütün içerisinde değerlendirmeye çalışan Khalid S. al-Dakhil, Useymîn'in hem şirkin toplumun genelinde yaygın olmadığını hem de dinî bir ıslahatın gerektiğini söylemesini çelişkili bulmuşsa da Useymîn'in düşünce tarzında bir çelişki görünmemektedir. Bununla birlikte Useymîn'in görüşü Dakhil'in hareketin ortaya çıkmasının birincil sebebinin merkezî otoriteyi sağlamak için devlet kurma amacı olduğu şeklindeki tezini güçlendirmektedir. Yani bu yaklaşım Necid toplumundaki şirk durumu Vehhâbî hareketinin asıl kaynağı değilse, hareketin asıl kaynağı nedir ve İbn Abdilvehhâb temel argümanları "şirk" ve "tevhit" kavramıyla neyi kastetmektedir?⁴³ sorusunun cevabı olmaktadır. Albert Hourani'nin hareketi siyasal etkileri bulunan dinî bir hareket olarak nitelenmesi bu fikri destekleyen bir görüş olarak değerlendirilebilir.⁴⁴

Necid bölgesinin dinî eğitimi ve ulemâsı hakkında aynı minvalde bir değerlendirme *The History of Najd to the Wahhabis* isimli tezin sahibi Uwaidah M. al-Juhany tarafından yapılmaktadır. Juhany tezinde hukukî ve biyografik kaynaklara dayanarak XVII ve XVIII. yüzyılda Necid bölgesindeki ulemâ ve eser isimlerini vermektedir. Dinî hayattaki gelişimin seviyesi hakkında Juhany, "Vehhâbî hareketinden iki yüzyıl öncesine kadar uzanan Necid'deki dinî öğrenim ve öğretim hiç bu seviyeye ulaşmamıştır. ... Ve bölge tarihi için önemli bir olaydır. Diğer müslüman bölgeler gibi Necid'de de ulemâ halk arasında prestijli bir mevkiye sahipti"⁴⁵ demektedir. Bölgede ulemânın artmasını, göçlerle Necid'de yeni yerleşim merkezlerinin oluşmasına ve bu sebeple ortaya çıkan sosyal ve dinî ihtiyaçlara dayandıran Juhany bu artışla birlikte bazı kabile şeflerinin bu yeni yerleşim

⁴² Muhammed bin Sâlih El-Useymîn, *Muhammed b. Abdilvehhâb hayâtühû ve fikrühû* (Riyad: Dârü'l-ulûm, 1992), 21-23.

⁴³ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 27-28.

⁴⁴ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, trc. Yavuz Alogan (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 224.

⁴⁵ Bahsedilen eserler için bk. Uwaidah Metareek Juhany, *The History of Najd Prior to the Wahhabis*, (PhD, University of Washington, 1983), 25-26; 240-241.

merkezlerinde kabile geleneklerinin -istisnaları olmakla birlikte- henüz güçlü ve etnik farklılığın da zayıf olması sebebiyle kadıların otoritesine toleranslı davranmadığı bilgisini de aktarmaktadır. Bununla birlikte bazı kabileler bölgelerine gelen âlimleri memnuniyetle karşılamışlar hatta bazılarını bizzat davet etmişlerdir. Bütün bu bilgilerden sonra Juhany'nin ulaştığı sonuç, "Necid'de yerleşimler neticesinde nüfusun artmasıyla ulemâ sayısı ve öğrenim paralel olarak gelişmiştir" şeklinde olmuştur. Diğer bir ifade ile yeni yerleşim alanları yeni imam, kadı ve müftülere ihtiyaç doğurmuştur. Bu da Necid'deki şehirleşmenin neticesidir. Vehhâbî hareketi de bu dinî öğrenim sürecinin tamamlanmasıdır.⁴⁶ Bu görüşle aynı kategoride değerlendirilebilecek diğer bir görüş *The History of Saudi Arabia* isimli eserin sahibi Alexei Vasiliev'e aittir. Ona göre Vehhâbî hareketi sosyal, politik ve ekonomik krizin ortaya çıkardığı dinî bir harekettir ve pagan inanışının etkilerinden toplumun arındırılmasını amaçlar.⁴⁷

Dakhil tezinde hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Vehhâbî öncesi dönemi kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bizde araştırmacının tespitlerinin kayda değer olması sebebiyle hareketin sosyopolitik temelerini bu araştırmanın çerçevesinde diğer görüşlere de yer vererek değerlendireceğiz. Ona göre Vehhâbî hareketi, XVIII. yüzyıla gelinceye kadar göçlerle, yerleşimlerle, çatışmalarla etki altında bulunan Necid'de ortaya çıkan dinî söylemli politik bir harekettir. Hareketin amacının kabileler arası birliği sağlamak ve merkezî bir devlet kurmak olduğunu söyleyen Dakhil'e göre bugün olduğu gibi geçmişte de bir yapıyı oluşturan faktörler sadece din ve kabile olacak kadar basit değildir. Yerleşik hale gelmek, göçebe olmak, kasabaların kurulması-yıkılması, göçler, karışıklıklar, savaşlar, nüfus değişimleri, statü ve sınıf farklılıkları, dinsel güçler sebebiyle kasabaların politikalarının değişmesi, kabilelerin parçalanması gibi başka baskın faktörler de vardır.⁴⁸

Vehhâbî hareketinin temelleri konusundaki yaklaşımları dinî ve modernleşmeci olmak üzere ikiye ayıran Dakhil'e göre bu iki yaklaşım tarzı her ne kadar birbirinden ayrılrsa da iki ortak noktası vardır: Birincisi, her ikisi de Vehhâbî öncesi dönemi, hareketi şekillendiren önemli faktörlerden saymamış; bölgenin tarihi Vehhâbî hareketinin ortaya çıkışıyla birlikte başlatılmış ve her iki görüşte de Vehhâbî hareketinin tarihsel boyutu az anlatılmış olup, onun yerine ya din ya da kabile ön

⁴⁶ Juhany, *The History of Najd Prior to the Wahhabis*, 254-257.

⁴⁷ Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, (New York: New York University Press, 2000), 80.

⁴⁸ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 23-27.

plana çıkarılmıştır.⁴⁹ Modernleşirmeci görüşlere Dakhil'in verdiği örnek *al-Maşrika al-'Arabî*⁵⁰ çalışması ile Massoud Dhahir'dir. Dakhil'e göre Dhahir'in perspektifini "Suudi Devleti'ninin göçebe Vehhâbî temeli" oluşturur. Dakhil'in kritik ettiği Suudlu Ghassan Salame, Vehhâbî hareketinin arkasındaki birinci faktörü dinî davet, ikincisini ise üst asabiye (superior asabiyyah) olarak sayar. Salame'ye göre bu üst asabiye'nin devamını sağlamak için bu hareket doğmuştur. Dakhil'in buna cevabı, "İbn Abdilvehhâb ile Dir'îye şefi arasında yapılan anlaşmada taraflar arasında böyle bir durum olmadığı gibi Dir'îye şefleri onu koruyabilecek güçlü bir konumda da değillerdi ve bu hareket hiçbir özel grubun politik ihtiyaçlarını karşılamak için başlamamıştı" mealinde olmuştur. Dakhil'e göre dinin olduğu kadar kabilenin de ilk dönemlerden ziyade sonraki dönemlerde hareket üzerinde önemli etkileri vardır. Bununla birlikte Dakhil'in tezini kurduğu önermelerden biri, Vehhâbî hareketinin bir kabile hareketi olmadığıdır. Ona göre Vehhâbîlik yerleşik hayata geçişin bir ürünü ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki Necid tarihiyle şekillenen ve devlet oluşumuyla sonuçlanan şehirli hareketidir. Bu tarih aralığı, Vehhâbîliğin eylemsel işaretlerinin görülmeye başlandığının söylendiği zamandır. Vehhâbîliğin mesajının genel olması, onun anti-kabile, özellikle anti-bedevî olduğunun ve esas amacının da merkezî bir devlet kurma düşüncesinde olduğunu gösterir. Dakhil'in hareketin anti-kabile olduğuna gösterdiği delillerden biri, literatürde az zikredilmekle birlikte İbn Abdilvehhâb'ın birçok yazısında bedevîlerin şiddeti besleyen basit ilkelere bağlı olduklarından bahsederek yermesidir.⁵¹

Aziz Al-Azmeh *İslam ve Moderniteler* isimli eserinde hareket hakkında "Vehhâbî ideolojisinin toplumsal ve siyasal boyutu, dışlayıcı, tikel bir asabiyeyle çizilir, bu asabiye'nin dışında kalan her şey de yağma edilip tahakküm altına alınması meşru toplumsal, siyasal ve coğrafi bölgeler olarak görülür. Hatta bu o grubun görevi sayılır"⁵² demektedir. Dakhil'e göre Azmeh Vehhâbî hareketinin tarihini bilmediği gibi sürekli tekrarladığı bu düşüncesinde İbn Abdilvehhâb'a ait eserleri ve diğer Vehhâbî kaynakları referans olarak kullanmayarak hata yapmıştır.⁵³

Suriyeli Bessâm Tîbî ise konuya Osmanlı ekseninden bakmaktadır. Ona göre İbn Abdilvehhâb Osmanlı'ya bağlı Arap bölgelerinde yaptığı gezilerinde İslâm'a

⁴⁹ Kaynakların buna benzer ayırımı için bk. Juhany, *The History of Najd Prior to the Wahhabis*, 17-23.

⁵⁰ Eser isminin imlası tezin müellifine aittir.

⁵¹ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 20-30.

⁵² Aziz Azmeh, *İslâmlar ve Moderniteler*, çev. Elçin Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

⁵³ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 20. Aziz Al-Azmeh ilgili kitabında az da olsa Vehhâbî kaynaklarından referans vermektedir. Bk. *İslâm ve Moderniteler*, 223-244).

aykırı davranışlar gözlemlemiş müslümanları sahih inanca döndürmek için de Hanbeliliği esas almıştır. Tîbî'ye göre hiçbir zaman tam mânasıyla Osmanlı yönetimine tâbi olmayan Araplar, potansiyel olarak milliyetçi unsurlar ihtiva eden dinî ve siyasî ifadesini, geleneksel bir eğitim almış olan ve göçebelerin yaşam şekli ve normları adına İslâm'dakî medenî unsurların tamamına itiraz eden İbn Abdilvehhâb'dan alan, amacı ilk dönemdeki İslâm'a dönmek olan bir hareket başlattılar.⁵⁴ Bessâm Tîbî, görüşlerini kabul ettiği ve kitabının birçok yerinde referans gösterdiği R. Hartmann'ın hareketin kaynağı ile ilgili düşüncelerini aktarmaktadır. Buna göre, dinî bir hareket sayılan Vehhâbîliğin kendisini Ahmed b. Hanbel'e dayandırmasının sebebi İslâm'ın kültürel şartlara olan uyumuna karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmış Hanbelîler'in dört Sünnî mezhebin en muhafazakârı olmasıdır.⁵⁵

Vehhâbî hareketini bir İslâm hareketi olarak gören Bessâm Tîbî'nin İbn Haldûn'un Arap düşüncesindeki itibarına da dayanarak modernleşirmeci perspektifi kullandığı söylenmiştir.⁵⁶ Modernleşirmeci kelimesi, kabilenin ve İbn Haldûn'un asabiye teorisininin hareketin başlamasına etken olduğunu söyleyenler için kullanılmıştır. Bessâm Tîbî *Arap Milliyetçiliği* isimli eserinde Hartmann'dan "... Dinî davranışlardaki her yeniliğin modernizm olduğunu ifade ediyorum"⁵⁷ sözünü alıntılıyarak İslâm modernizmi ile Vehhâbî hareketi arasındaki farkı şöyle tanımlamaktadır:

*"İslâmî uyanışın diğer bir şekli de Vehhâbî hareketinden çok farklı olan İslâm modernizmidir. Her iki hareket de İslâmî uyanışı amaçlarsa da bunun nasıl başarılabilceği konusunda muazzam bir farklılık arzeder. İslâm modernizmi temelde medeniyete saldırmayan entelektüel bir harekettir; medeniyet arzu edilen yenilenmenin bir unsuru olarak görülmüştür. Bu yüzden, modernistler İslâm'ın arkaik bir doktrine geri döndürülmesini savunmamışlar, tersine İslâm'ın köklerine zarar vermeyecek rasyonel Avrupa biliminin keşifleriyle İslâm'ı zenginleştirip modern dünyada onun yaşama şansını arttırmayı denemişlerdir."*⁵⁸

Bessâm Tîbî'ye göre İbn Abdilvehhâb İslâm'ın ilk haline sadece Araplar'ın döndürebileceğine inanıyor ve bedevîlerin yaşam şartları adına medenî bütün

⁵⁴ Bessâm Tîbî, *Arap Milliyetçiliği*, Tîbî, Bassam, çev. Taşkın Temiz (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998) 112-113.

⁵⁵ Tîbî, *Arap Milliyetçiliği*, 113-114.

⁵⁶ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 6-24.

⁵⁷ Tîbî, *Arap Milliyetçiliği*, 114.

⁵⁸ Tîbî, *Arap Milliyetçiliği*, 115.

unsurları reddediyordu.⁵⁹ Bessam Tîbî'nin görüşlerini değerlendiren Dakhil, Vehhâbî hareketinin dinî bir hareket olduğunu reddetmemekte ancak ilk ve tek faktörün din olmadığını söylemektedir. Ona göre Vehhâbîlik çok boyutlu bir harekettir. Bağlam ve izlenen tarza bakıldığında hareketin mesajı elbetteki dinîdir. Ancak o zamanlar bütün bölgede özellikle Arabistan kasabalarında din baskın bir söylemdir ve böyle bir sonucun çıkması olağandışı değildir.⁶⁰

Vehhâbî hareketinin en önemli niteliğinin yerleşik hayata geçiş sürecinin neticesi olduğu ifade edilmiştir.⁶¹ Vehhâbî hareketinin ortaya çıkışından önceki istikrarsızlığın hâkim olduğu XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arasındaki zaman dilimini aktaran kaynaklar Necid'in politik ekonomik ve sosyal şartlarını çok kötü bir şekilde tasvir etmektedirler. Buna göre uzun zamandır güçlü bir yönetime sahip olmayan Necid'de⁶² politik hileler, askerî karışıklıklar, anlaşmaların bozulması, kasabalar arasındaki çatışmalar değişmez sorunlardı. Kasabaların kendi içlerinde de şiddetli çatışmalar olur, kabileler ailelere ayrılır, aileler arası kan davaları güdülür, anlaşmalar bozulur ve çoğu zaman güçlü olan aile politik otoriteye sahip olurdu. Bütün bunların yanında kuraklık ve tarımsal sorunlar bölgede büyük sıkıntıların sebebiydi. 1723 yılındaki kuraklık Suriye, Necid bölgesi ve Yemen'e kadar etkili olmuştur. Sahâ ismi verilen bu kuraklıktan sonra Necid yıkıma uğramış, sular kurumuş, hayvan sürüleri telef olmuştu. Bedevîler için hayat kaynağı olan hayvanların telef olması sonucu onların çölü terketmeleri sebebiyle şehirli nüfus kıtlık yüzünden Ahsâ, Küveyt ve Irak'a göç edenlerle karşı karşıya geldi. Bu durum Necid'in nüfusunda farklılaşmaya sebep olmuştur.⁶³

Dakhil'e göre İbn Abdilvehhâb'ın kasabalar hakkında tanımını yaptığı politik şartlar Vehhâbî öncesi kaynaklarla uyurken şirk konusundaki duruşu Vehhâbî öncesi Necid'in bahsedilen durumuyla tezat arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle ona göre Vehhâbî öncesi kaynaklarda tasvir edilen ortamda hareketin ortaya çıkması

⁵⁹ Tîbî, *Arap Milliyetçiliği*, 113.

⁶⁰ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 17.

⁶¹ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 235-236

⁶² Bahsi geçen dönemde Necid'de hâkimiyet Osmanlı Devleti'ne aitti. Osmanlı Devleti diğer bölgelere gösterdiği ihtimamı bu bölgeye göstermemiş, yönetimine çok fazla karışmamıştır. Merkezî otoriteden uzak oluş bölgede başına buyruk gruplaşmalara sebep olmuştur. Bk. Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet* (Dersaaset: Matbaa-i Osmaniyye, 1309) VII: 182-202; Muhammed b. Abdullah Sekâkîr, *İmâm Muḥammed b. Abdilvehhâb*, Sekâkîr, 2. baskı (Riyad: Mektebetü'l-Melik Abdülaziz el-Amme), 19.

⁶³ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 235-236; Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, 60-61, 70-72. Vassiliev de diğer tarih araştırmacıları gibi Vehhâbîliğin ortaya çıkış sebepleri konusunda İbn Gannâm ve İbn Bişr'i referans gösterir.

için şirkin tek başına çok fazla önemi yoktur.⁶⁴ Dakhil bir yandan şirkin İbn Abdilvehhâb'ın önemli iki teriminden biri olduğunu diğer yandan dinî bir durum olarak hareketin ortaya çıkmasında etken olmadığını söylemekte; bu yaklaşımıyla "şirk" kelimesinin politik ayrılığa işaret ettiğini vurgulamak istemektedir. Müellif İbn Abdilvehhâb'ın Necid dışındaki bölgelere gönderdiği mektupları dikkate alarak hareketin bölgesel olmadığı, şirkin Necid'in dışında da olduğu ve diğer müslüman toplumların da ilgi alanına girdiği sonucuna ulaşmıştır.⁶⁵

Necid'de dinî hayatın kaynaklarda geçtiği kadar ileri derece bozulmadığı insanların dinî ritüellerini yerine getirdiği söylene de Necid'deki şirk biçimlerinin mâsum olmadığı ifade edilir.⁶⁶ Ayrıca Vehhâbî öncesi Necid'in, XVI. yüzyıldan başlayarak artan bir dinî öğretimin varlığıyla birlikte dinî öğretimin merkezi ve bir reform hareketi başlatacak kadar büyük ve medenî bir yerleşim olmadığı konusunda bilgiler mevcuttur.⁶⁷

Vehhâbî söyleminin en önemli kavramı tevhitir ve bunun tevhid-i rubûbiyye ve tevhid-i ulûhiyye olmak üzere iki temel biçimi vardır. Tevhid-i rubûbiyye kişi ile Allah arasındadır. Geniş ve önemli mânayı içeren tevhid-i ulûhiyyedir. Muhammed b. Abdilvehhâb sıklıkla bu tevhidten ve uzaklaşıldığında ne olacağından bahseder.⁶⁸ Hareketin başlangıcını politik nedenlere bağlayanlara göre bu terim bağlam içerisinde kullanılmış ve politik-sosyal boyutlar tevhid-i ulûhiyyenin teolojik mânası içerisinde ima edilmiştir. Tevhid-i ulûhiyyenin zekât, cuma namazı, hac gibi ibadet şekilleri ile toplumu ilgilendiren tarafları vardır. Şirk, tevhid-i terketmek demektir. Şirk, bu teolojik mânasının yanında politik ayrılık ve karışıklık için de kullanılmıştır. Suudî tarihçi İbn Gannâm'ın İbn Abdilvehhâb'ı tasviri onun politik bir lider olduğunu gösterir. Ona göre devlet başkanı olmamasına rağmen Suud Devleti'nin kurulmasına ve yayılmasına liderlik yapmıştır. Hatta bu fikir Vehhâbî hareketinin direk ve kasıtlı olarak Necid'i içinde bulunduğu politik istikrarsızlıktan kurtarmak için ortaya çıkmış din rehberli politik bir hareket olduğu söylenerek daha ileri bir boyuta taşınmaktadır. Bu yaklaşıma göre hareketin temel amacı da kasabaları özerklikten kurtarıp devlet kurmaktır.

⁶⁴ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 231-237. Müellif yerel kaynakların isimlerini zikretmemiştir.

⁶⁵ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 33.

⁶⁶ Azme, *İslâmlar ve Moderniteler*, 226.

⁶⁷ Juhany, *The History of Najd Prior to the Wahhabis*, 240-vd.

⁶⁸ Muhammed b. Abdilvehhâb'ın tanımları için bk. İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, 1: 179-181; 4: 42-43, erişim: 9.09.19, <https://archive.org/details/0250042>.

Söylemlerinin birinci muhatabı Necid ahalisi ve ulemâsı olduğu için bu hareketin tek amacının Necid'in şirkten kurtulması olduğu zannedilmektedir. Ancak Necid'in dışındaki devlet adamlarına ve ulemâya gönderdiği bazı mektupları şirkten kastının ve hedefinin ne olduğunu gösterir. Bu bölgelerdeki kabileler sürekli çatışma halinde oldukları için "tevhid"e davet edilmektedirler.⁶⁹ Dinî boyutu oluşturan "tevhit" ve "şirk" kavramlarıyla ilgili hareketin politik ve sosyal hedefleri konusunda Dakhil'in yaklaşımları kayda değerdir. Ancak hareketi sadece politik amaca indirgemek doğru görünmemektedir.

Buraya kadar ele alınan değerlendirmelerden ulaştığımız temel sonuç, Vehhâbîliğin doğru anlaşılması için Necid'in sosyopolitik niteliğinin göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Bununla birlikte hareketin kökeni ve niteliği ile ilgili net bir çerçeve çizmek zordur. Zira Vehhâbîliğin teolojik ve sosyopolitik temelleri hakkında ittifak olmadığı gibi kimi yerlerde çelişen yaklaşımların da varlığını görmekteyiz. Farklı yaklaşımlar hem tarihî verilerin eksikliği hem de var olan tarihî bilgilerin ve İbn Abdilvehhâb'ın yaklaşımlarının farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

İbn Abdilvehhâb'ın hareketi başlatmak için attığı ilk adımın anlaşılması, Necid'in politik geleceği hakkındaki düşüncesini ve bunu nasıl şekillendireceğini anlamada yardımcı olur. İbn Abdilvehhâb politik destek bulma hususunda ısrarcı olmuştur. Önce İbn Muammer'e, "Allah'tan başka ilâh olmadığına tanıklık eder ve şehâdeti desteklersen senin hükmün Necid'in ötesine göçebe kabileleri içine alacak kadar uzanır" demiştir. Burada politik bir hedef sunmuş, bunun gerçekleştirilmesinin yöntemi için tevhidi önermiştir. Uyeyne'den çıkarıldıktan sonra Dir'iye Emîri Muhammed b. Suûd'a söylediği, "Tevhit ilkesini kim önce kabul eder uygular ve savunursa bütün yarımada insanlarıyla beraber onun hükümlerine girer. Gördüğün gibi Necid ve bütün kasabaları, şirke, cahilliğe, ayrılığa ve çatışmaya düşmüştür. Kendi aralarında savaştan yok olup gidecekler" şeklindeki sözleri aynı kapsamda değerlendirilebilir.⁷⁰ İbn Abdilvehhâb'ın mesajının dağınık halde bulunan kasabaları birleştirmeyi amaçlamış olması muhtemeldir. Böylece VII. yüzyıldan başlayıp XVIII. yüzyıla kadar devam eden göçlerden sonra dağınık olarak yerleşen kabilelerin merkezî otoriteden uzak oluş sebebiyle uzun yıllar boyunca birbirlerinin sosyopolitik yapısını kabul etmeyip çatışmalarının ve parçalı bir durum arzermelerinin İbn

⁶⁹ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 233-249.

⁷⁰ İbn Bişr, *Şevabiķu 'unwânu'l-mecd fi târihi Necd*, 37-42.

Abdilvehhâb'ı rahatsız ettiğini sözleri ve fiilleriyle Vehhâbî hareketine yön verip dini tekrar politik oluşumun içine alarak birleşim ideolojisiyle Suudi Devleti'nin kurulma sürecini başlattığını söylemek mümkündür.⁷¹

3. Vehhâbî Hareketine Yöneltilen Eleştirilere Verilen Cevaplar

İbn Abdilvehhâb'ın fikirlerinin yaygınlık kazanmasıyla eleştiriler ve karşı çıkışlar da başlamıştır. Fikirleri kabul etmeyen ve onunla fiilî savaşıyan emîrler olduğu gibi İbn Abdilvehhâb'ın ve tâbilerinin fikirlerini, metotlarını çürütmek, yanlışlığını ortaya koymak için başta kardeşi Süleyman b. Abdilvehhâb tarafından telif edilen *es-Şavâ'ıku'l-ilâhiyye fi'r-red 'ale'l-Vehhâbiyye*⁷²'nin yanı sıra birçok risâle, kitap ve makale yazılmıştır.⁷³ Olumsuz tepkiler yaygın olarak kendi düşüncelerini kabul etmeyenleri müşrik, kafir veya bid'atçı saymaları, onlarla savaşmaları, kabir ve türbe ziyaretini men etmeleri, dört mezhebe ve tarikatlara karşı olmaları temelinde gelişmiştir.⁷⁴ Dönemin Mekke müftüsü Ahmed b. Zeynî Dahlân⁷⁵ (ö. 1886) *ed-Dürerü's seniyyefi'r-reddi'ale'l-Vehhâbiyye* isimli risalesinde Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ve tevessül gibi hususlarda Vehhâbîler'in görüşlerini tenkit etmiştir. Dahlân'ın Vehhâbîler'i eleştirdiği başka eserleri de mevcuttur.⁷⁶ Hanefi âlimi İbn Abidin *Reddü'l-Muhtar*'ında Vehhâbîliği eleştirmiş, tasavvuf çevrelerinin tepkisi ise daha ağır olmuştur.⁷⁷ Buna karşılık bu reddiye kültürüne cevap niteliğinde literatür de oluşmuştur. Meselâ yakın dönemde Muhammed el-Bahâ "Naqdü'l-Vehhâbiyye" isimli bir makale kaleme almış buna karşılık Muhammed Halîl Herraş da *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddün 'alâ maqâlin li Doktor Muhammed el-Bahâ fi naqdü'l-Vehhâbiyye*⁷⁸ adlı risâle ile cevap vermiştir. Burada

⁷¹ Dakhil, *Social Origins of the Wahhabi Movement*, 240.

⁷² (Dimaşk: y.y., 1997).

⁷³ Muhammed b. Abdilvehhâb'ın yaşadığı dönemde fikirlerini kabul etmeyen emîrler, âlimler ve yazılan reddiyelere cevap veren isimler için bk. Abdullah b. Abdurrahman b. Salih Âlü Bessam. *Ulemâi Necd: hılâle semâniye kurûn*, 2. bs. (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1998), 144-147. Ayrıca dönem ayırımı yapmadan Vehhâbîliğe karşı reddiye yazarlar hakkında seçme bi bibliyografya için bk. Jamil Effendi Sirqi al-Zahawi, *The Doctrine of Ahl Al-Sunna Versus The "Salafi" Movement*, İngilizce çev. Shaykh Muhammad Hisham Kabbani (Mountain View: As-Sunna Foundation of America, 1996), 7-15. Vehhâbîlere karşı yazılan reddiye literatürü ile ilgili derli toplu ve geniş iki liste için bk. Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyân'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, (İstanbul: Kalsik, 2018), 34. dipnot; Süleyman Sarı, "Selefi Vehhâbîlere Reddiye Eserler", *Marife* 3 (Kış: 2009): 327-346.

⁷⁴ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhabilik", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları: 2012), 42: 613.

⁷⁵ İrfan Aycan, "DAHLAN, Ahmed b. Zeyni" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 8: 417.

⁷⁶ Aycan, "DAHLAN, Ahmed b. Zeyni", 417.

⁷⁷ Büyükkara, "Vehhabilik", 613.

⁷⁸ (Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1396). Muhammed el-Bahâ'nın "Naqdü'l-Vehhâbiyye" isimli makalesi de

eleştiriler ve karşı cevaplarla ilgili hacimli bir eserden daha bahsetmek gerekir: Abdülazîz b. Muhammed el-Abdüllatîf, *De'avâ el-münâvîn*⁷⁹ isimli bir çalışma yapmıştır. Eserin içeriği Muhammed b. Abdilvehhâb'a yöneltilen eleştiriler ve bunların cevapları oluşturmaktadır. Farklı ülkelerde yazılan reddiyeler esas alınmıştır. Türkiye'den de Hilmi Işık'ın eserleri kullanılmıştır. Bu tarz eserlerde harekete reddiye yazmanın sebepleri üzerinde durulmuştur. Buna göre ilk olarak evliya ve nebîleri vesile kılmanın bidat ve şirk olduğu düşüncesine karşı bu düşünceden rahatsız olan çevreler mücadeleye başlamışlardır. Bu düşünceler çerçevesinde şekillenen Vehhâbî doktrini beşinci mezhep olarak nitelenmiştir. Özellikle sûfiler ve Râfîzîler rahatsızlıklarını reddiyelerle dile getirmişlerdir. Harekete karşı başlatılan mücadelenin diğer bir sebebi olarak siyaset gösterilir. Bir yönden Türkler'in diğer yönden ise Mekke eşrafının Vehhâbîler'i siyasî tehdit olarak gördükleri söylenmiştir. Reşîd Rızâ'nın Vehhâbîler'den nefret etmenin, küfürle ve müptedilikle itham etmenin sebebinin siyasî olduğu yönündeki düşüncesi de aktarılmıştır.⁸⁰

Zikri geçen eserlerde yer alan ithamlar ve eleştiriler ilk dönemden günümüze kadar birçok kişi tarafından tekrar edilmiştir. Bu sebeple bu bölümde -kısmi atıflar dışında- her bir eleştiriye kimlerin yaptığını ele almaktan ziyade reddiye türü eserler ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalarda yer verilen temel eleştiri ve cevaplar üzerinde durmanın daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Zira eleştiri ve ithamlarda bulunanların tamamını ele almak bu araştırmanın boyutunu aşacak niteliğe sahiptir.

3. 1. Muhammed b. Abdilvehhâb'ın Şahsına Yönelik Eleştiriler ve Cevapları Yalancı Peygamberlerin Çıktığı Bölgeden Olmak

Vehhâbî hareketine yöneltilen eleştirileri, hareketin kurucusu İbn Abdilvehhâb'ın şahsına ve başlattığı harekete karşı eleştiriler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İbn Abdilvehhâb'ın şahsına yöneltilen eleştirilerin başında onun peygamberlik iddiasında olduğu söylemidir. Kaynaklarda bu ithamı ortaya atanların ilklerinden olarak Muhammed b. Abdirrahman b. 'Afâlik (ö. 1751) zikredilir. Peygamberlik iddiasında olduğu ithamında bulunanlar arasında Ahmed b. Zeynî Dahlân, Cemil Sıddîkî ez-Zahâvî ve başka birçok isim vardır.⁸¹ Böyle bir

---

risâle içindedir.

⁷⁹ (Riyad: y.y., 2009).

⁸⁰ Abdüllatîf, *De'avâ'l-münâvîn*, 91-95.

⁸¹ Abdüllatîf, *De'avâ'l-münâvîn*, 101-143. Eserde bu konuyla ilgili iddialar iddia sahipleri ve karşı

iddianın sebebi olarak politik liderlik için halkın cehaletinden yararlanmak gösterilmektedir.⁸² Müseylimetülkezzâb ve diğer iki yalancı peygamberin İbn Abdilvehhâb'ın doğduğu yer olan Necid'den olmaları sebebiyle o ve hareketi onlara benzer bir fitne olarak görülmüş; Necid'de çıkacak fitneye işaret ettiği iddia edilen hadislerden delil gösterilmiştir.⁸³ Bu iddia bizzat İbn Abdilvehhâb'ın Hz. Peygamber'in son peygamber olduğuna dair sözleri hatırlatılarak yalanlanmıştır.⁸⁴

Muhammed b. Abdilvehhâb'ın Nasları Yorumlama Biçimi

İbn Abdilvehhâb'ın şahsına yöneltilen eleştirilerden biri Allah'ın isim ve sıfatlarını tanımlama biçimidir. Ona göre Allah'ın sıfatlarını naslarda nasıl geldiyse ve selef-i sâlihîn bunları nasıl tespit ettiyse öyle anlamalı ve teville gidilmemelidir. Bu sebepten o ve tabileri tecsim ve teşbihe düşmekle itham edilmiştir.⁸⁵ Muhammed el-Bahâ risalesinde Allah'ın sıfatları konusunda Mu'tezilenin ve Eş'arîlerin görüşünü kabul etmeyen Vehhâbîler'in selefî yoluna davet edilmeleri gerektiğini söyler. Muhammed Halil Herraş bu eleştiriyi Vehhâbîler'in Allah'ın müşkil olan sıfatlarını tartışma konusu yapmadıklarını bu konuda Mu'tezile ve Eş'arîlerin görüşünü kabul etmemenin bir eksiklik olmadığını İbn Teymiyye ve talebeleri gibi sahabe, tabiün ve önder imamlardan oluşan selefîye tabi olduklarını söyleyerek reddetmiştir.⁸⁶ İbn Abdilvehhâb ve tâbilerinin bu konudaki bakış açısı ise "Ümmetimden en çok korktuğum şey onlardan birinin Kur'an naslarını mânâsının dışında yorumlamasıdır" hadisine rağmen müteşâbihin yorumlandığı, nasların yanlış anlaşıldığı şeklindedir.⁸⁷

3. 2. Harekete ve Hareketin Müntesiplerine Yöneltilen Eleştiriler ve Cevapları

Şefaât ve Tevessülün Reddi

Ahmed b. Zeynî Dahlân Vehhâbîler'in şefaât ve tevessülü reddettiklerine dair yukarıda bahsi geçen bir eser kaleme almıştır. Eser yazıldığı dönemde büyük yankı uyandırmış Hintli bir âlim tarafından reddiye yazılmış ve bu eser Reşid Rıza'nın

---

cevaplar uzun uzun anlatılmaktadır. Ayrıca bk. *Buḥûsü'ü's-Şeyḥ Muḥammed b. Abdilvehhâb*, 2: 54-57; Zahawî, *The Doctrine of Ahl Al-Sunna Versus The "Salaḫî" Movement*, 27-28.

⁸² Zahawî, *The Doctrine of Ahl Al-Sunna Versus The "Salaḫî" Movement*, 33.

⁸³ Zahawî, *The Doctrine of Ahl Al-Sunna Versus The "Salaḫî" Movement*, 23-28; Süleyman b. Abdülvehhâb, *es-Şavâ'iku'l-ilâhîyye fi'r-red 'ale'l-Vehhâbiyye*, 13.

⁸⁴ Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 101.

⁸⁵ Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 146-175; Akl, *İslâmîyye lâ Vehhâbiyye*, 156.

⁸⁶ Herraş, *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddün 'alâ makâlin li Doktor Muḥammed el-Bahâ fi naḫdi'l-Vehhâbiyye*, 26-27.

⁸⁷ Zahawî, *The Doctrine of Ahl Al-Sunna Versus The "Salaḫî" Movement*, 25.

takdimiyle basılmıştır.⁸⁸ Bunun dışında eleştiri literatürünü oluşturan birçok ismi bu meselede de görmek mümkündür.⁸⁹

Vehhâbîler sâlih kimselerin ve kabirlerin yardım istemek için Allah'a vesile kılınmasına karşı aşırı tepki gösterdiği konusunda eleştirilmiştir. İbn Abdilvehhâb'a göre sâlih kimselerin kabirlerini ziyaret edenler, onların şefaati hakkına sahip olduklarını, hatta sırf ziyaret etmenin bile sevap olduğunu zannetmektedirler. Bu tür davranışların bidat olduğunu, zamanla küfre dönüşeceğini ve âlimlerin "Her bidatta küfre giden bir yol vardır" sözünün çok doğru olduğunu söylemekte bu tür tevessülü kabul etmemektedir. İbn Abdilvehhâb, Hz. Peygamber'in şefaati konusunda şu ifadeleri kullanmaktadır:

*"Eğer bir kimse sen Allah Resulü'nün şefaatinde berî olduğunu mu söylemek istiyorsun, şefaati inkâr mı ediyorsun? diyecek olursa, o zaman derim ki, hayır, ben şefaati inkâr etmiyorum. Bundan teberrî de etmiyorum. Aksine Resûlullah, şefaati edecek ve şefaati de kabul edilecektir. Ben de kesinlikle onun şefaati diliyorum. Fakat şefaati konusu tamamıyla Allah'ın emrindedir. Allahım! Beni, onun şefaatinde mahrum etme! Allahım! Onu hakkımda şefaatiçi kıl! şeklinde Allah'tan Hz. Peygamber'in şefaati dilemek caizdir. Ben de bu şekilde dua ediyorum."*⁹⁰

Ona göre câiz olmayan, Allah'ı aradan çıkararak bizzat Hz. Peygamber'den şefaati istemektir.

Tekfir ve Kıtal Meselesi

Vehhâbîler'in birtakım sebeplere dayanarak müslümanları küfürle itham ettiklerini söyleyenlerin başında İbn 'Afâlik'i zikredilmektedir. Ayrıca Ahmed b. Ali el-Basrî el-Kabbânî (ö. 1744), 'Alevî b. Ahmed el-Haddad (ö. 1817), Ahmed Zeynî Dahlan başta olmak üzere birçok kişi tekfir ve kıtal konusunda benzer

⁸⁸ Aycan, "DAHLAN Ahmed b. Zeyni", 8: 417; Dahlan, *ed-Dürerü's seniyyefi'r-reddi'ale'l-Vehhâbiyye*, 19- vd.

⁸⁹ Bu hususta kimlerim ithamda bulunduğu ve verilen cevaplar hakkında geniş bilgi için bk. Abdülatîf, *De'âvâ'l-münâvîn*, 311-358.

⁹⁰ Muhammed b. Abdilvehhâb tevessül sebebiyle şirke düşenleri, âyetlerden hadislerden örnekler vererek kısımlara ayırmıştır. İbn Abdülvehhâb'ın ifadesine göre, Resûlullah'ın savaştığı kâfirler, Allah'ın varlığını kabul ediyordu. Allah'ın yaratıcı, rızık verici olduğuna, öldüren ve diriltenin O olduğuna, bütün varlıkların işlerini düzene koyduğuna şahitlik ediyor, yaptıkları putların Allah katında kendilerine şefaati edeceklerine ve yardımcı olacaklarına inanıyorlardı. Fakat bu inanış onları İslâm'a sokmuyor ve müslüman olmaları için yeterli olmuyordu. Müşrikler de yaptıklarının şirk olmadığını iddia ediyorlardı. Oysa Allah bunlar hakkında âyetler göndermiş, durumlarının ciddiyetini bildirmiştir. İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, 1: 163-165. Zikredilen âyetler şunlardır: ez-Zümer 39/3, Yûnus 10/18, 31.

eleştirileri tekrarlamışlardır.⁹¹ Eserinde küfürle ithamın farklı yönlerine geniş yer vererek eleştiren Süleyman b. Abdilvehhâb, ilgili âyet ve hadisleri, âlimlerin görüşlerini, dinde veya mezhepte imam olmak için gerekli olan şartları zikrettikten sonra İslâm'ın şairini yerine getirenleri küfürle itham edip şehirlerini harp yurdu sayanların -Muhammed b. Abdülvehhâb'ın müçtehit ya da imam özelliklerini taşımadığını ima ederek- imamlarının kim olduğunu bu görüşü nereden aldıklarını sormaktadır.⁹² Cevdet Paşa ise fâsit gördüğü Vehhâbîler'in akîdelerinin üç ana teması olduğunu söyler. Birinci ana tema Vehhâbîler'in ameli imandan bir cüz kabul etmeleri ve bundan dolayı namazı, zekâtı terkedenin küfürle ithamının ve katlinin caiz, malının ise helal olmasıdır. İkinci ve üçüncü fasit akîde ise Allah'tan başkasına dua etmenin şirk sebebi olduğu, kabirler üzerine bina, kubbe ve türbe inşa etmenin de İslâm'a aykırı kabul edildiği şeklinde ifade edilmiştir.⁹³

Tevhit, şirk, küfür meseleleriyle ilgili yüzlerce sayfa yazmış olan İbn Abdilvehhâb'ın en çok üzerinde durduğu hususlar özetle, sadece Allah'a iman etmek ve ibadeti ona has kılmak, tevessüle tevessül etmemek, imanın ciddiyetini korumak, şaka ile bile olsa imanî, ameli konuları eğlence malzemesi yapmamaktır. Aksi takdirde bu kişiler küfürle itham edilir. Vehhâbîler'e göre küfür, tevhidin ulûhiyyet kısmı yerine getirilmediğinde de gerçekleşir. Rubûbiyyet ve ulûhiyyet olmak üzere ikiye ayrılan tevhit, İslâm ile küfrü birbirinden ayıran tek kelimedir. Tevhitten kasıt mânasını bilmeden, yalnızca dille söylemek değildir. Çünkü münafıklar da bu kelimeyi söylemekte namaz kılıp, zekât vermekteydiler. Buna rağmen cehennem en alt tabakasında kalacaklardır. Bu kelimedeki maksat; onu dil ile söylemenin yanında, kalp ile de kabul edip sevmek, hayatını buna göre düzenlemek, ona bağlananları sevmek, ona muhalefet edenlere ise buğzedip onları düşman kabul etmektir.⁹⁴

İbn Abdilvehhâb'a göre dil ile ikrar ve erkânî amel olan iman taatle artar, mâsiyetle eksilir, yetmiş şubesi vardır ve en yükseği lâ ilâhe illallah, en aşağısı yoldaki ezâyı kaldırmaktır.⁹⁵ Ona göre ulemânın şehâdet kısmında ittifak,

⁹¹ Abdüllatîf, *De'âvâ'l-münâviîn*, 211-215.

⁹² *es-Savâ'îku'l-ilâhiyye fi'r-red 'ale'l-Vehhâbiyye*, 7-14.

⁹³ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 7: 183.

⁹⁴ İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, 1: 179-181; 4: 42-43.

⁹⁵ *ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdîyye*, 1: 33. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî el-Kahtânî en-Necdî tarafından derlenen *ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdîyye* (Baskı yeri ve yayınevi yok, 1994-1999) Muhammed b. Abdilvehhâb ile Vehhâbîliğin teori ve pratiğini sistemleştiren oğulları, torunları ve talebelerinin görüşlerinin yer aldığı eserdir. *Makaled ed-Dürerü's-seniyye* şeklinde kullanılacaktır. Erişim 31.10.2019, <https://waqfeya.com/book.php?bid=7836>.

diğerlerinde ihtilâf etmeleri sebebiyle İslâm'ın beş erkânından kelime-i şehâdetin dışındakileri ikrar edip tembellikle terkedenle savaşıılır ama bu kişiler tekfir edilmez. Ancak Allah ve Resulü'nün dini insanlara anlatıldıktan ve onlar da öğrendikten sonra inkâr ederlerse bu kişiler tekfir edilir. Tembellik sebebiyle yapmamak ile öğrendikten sonra inkâr etmek birbirinden ayrılmaktadır.⁹⁶ Burada amelin imandan bir cüz olup olmadığı tartışmasına da değinmek gerekir. Zira Cevdet Paşa'nın da zikrettiği gibi tekfir meselesinin temelinde bu husus yer alır. O, Vehhâbîler'in tembellik sebebiyle amelleri yerine getirmeyen kişinin kâfir sayıldığını ve kendisiyle savaşıldığını, İbn Abdilvehhâb ise böyle bir kişi ile savaşmakla birlikte tekfir etmediklerini söylemektedir.

İbn Abdilvehhâb kalbinde olanı bilmeden insanlarla savaşmalarının hadislere aykırı olduğunu söyleyenlere oldukça uzun bir cevap vermektedir. Ona göre kalbinde olanı bilmeden insanlarla savaştıkları ithamının sebebi "lâ ilâhe illallah"ı, amellerinde göstermeseler bile sırf dille söyleyenlerin tekfir edilemeyecekleri, öldürülemeyecekleri, hatta ne yaparlarsa yapsınlar, haklarında bir şey yapılamayacağı şeklindeki görüşleri ispatlamak içindir. İbn Abdilvehhâb tevhidin ve amellerin ikrar-inkâr-niyet ilişkisi konusunda şunları söylemektedir:

*"Resûlullah 'lâ ilâhe illallah' diyen yahudilerle savaştığı gibi ashabı d, Allah'tan başka ibadete lâayık ilâh olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Resulü olduğuna şehâdette bulunmalarına, namaz kılıp, müslüman olduklarını ileri sürmelerine rağmen, Beni Hanîfe ile savaştılar. ... Bu kimseler, 'lâ ilâhe illallah' dedikleri halde bu bir şey değiştirmede. Tıpkı İslâm'ın rükünlerinden herhangi birini inkâr eden bir kimsenin tevhit kelimesini söylemesinin, tekfir olunması ve öldürülmesi açısından bir şeyi değiştirmedeği gibi. Rükünlerden birini inkâr durumunda kişi tekfir ediliyorsa, fer'î meselelerle ilgili herhangi bir şeyi inkâr halinde niçin tekfir edilmesin?... Bir kişi tevhit kelimesini söyleyip müslüman olduğunu açığa vurursa, buna dokunmamak vâcib olur. Ancak söyledikleriyle çelişen bir durum tespit edildiği takdirde gereken yapılır."*⁹⁷

Tekfir ve kıtal konusundaki eleştirilere İbn Abdilvehhâb'ın oğlu Abdullah, "Biz ancak davetimizin hakkıyla ulaştığı, kendisine dosdoğru yol gözüktüğü ve hüccet ikame olunduğu halde büyüklenip kabul etmemekte ısrar eden kimseyi tekfir ederiz. Nitekim bugün savaştıklarımızın çoğu, şirkte ısrar edenler ve pek azı

⁹⁶ İbn Abdilvehhâb, *Müellefat*, 4: 9.

⁹⁷ İbn Abdilvehhâb, *Müellefat*, 1: 175-177.

da bu kimselere yardım edip onlardan razı olanlardır”⁹⁸ şeklinde cevap vermeye çalışmıştır. Kıtal iftirası onlara göre tamamen çarpıtılmış bir durumdur ve ilk saldırı ve öldürme işini daha davetin başından itibaren İbn Abdilvehhâb’ı şehirlerden sürmek, tuzaklar kurmak, uzun yıllar hac yapmalarına izin vermemekle muhalifler başlatmışlardır.⁹⁹

Şirk Meselesi

Vehhâbîler’e reddiye yazan Muhammed el-Bahâ, Vehhâbîler’in şirk kavramının çerçevesini çok fazla genişlettiklerini oysa âdet ve alışkanlık sebebiyle insanların yaptığı kubbe, türbe gibi şeylerin şirk kapsamında değerlendirilemeyeceğini söylemektedir. Ona göre Vehhâbîler’in bu tutumu müslümanlar arasında ayrılığa sebep olmaktadır. Çünkü onlar sadece kendilerini muvahhidûn görmekte, kendilerine tâbi olmayanları müşriklikle itham etmektedirler.¹⁰⁰ Cevdet Paşa da Vehhâbîler’in görüşleri için “şer’an yasak ve mekruh olan birçok şeyi açık şirk kabul etmekten ibarettir”¹⁰¹ demektedir.

Bu tarz itirazlara Muhammed el-Bahâ’nın Vehhâbîler’e yazdığı reddiyeye karşı cevap olarak risâle kaleme alan Herrâş’a göre alışkanlıklar ve âdetler Allah’tan başkasına ibadeti meşru kılamaz, mutlak olarak kubbe, türbe vb. yapmak haram değildir. Ancak fikhî bir kaide olan sedd-i zerâiye göre harama götüren yollar da aynı şekilde haramdır.¹⁰² Vehhâbîler’in şirkin sınırlarını genişletmekte aşırıya kaçtıkları iddiasına karşı ise Hz. Peygamber’in güneşin doğuşu ve batışı sırasında ibadeti onlara tapınmaya benzememesi için yasakladığı, üç mescit dışında ibadet etmek, namaz kılmak için seyahati nehyettiği, ashabından kendisine Hz. İsâ’ya yapıldığı gibi insanüstü hürmet göstermemelerini istediği, daima Allah’ın kulu ve Resulü olduğunu hatırlattığı, Hz. Ömer’in Hudeybiye yılında altında biat edilen ağacı kestirmesi ve yine Hz. Ömer’in Hacerülesved ile ilgili söyledikleri aktararak Vehhâbîler’in yaptıklarının bunlardan ne farkı olduğu sorulmaktadır. Müslümanlar arasında tefrikaya sebebiyet verdikleri itirazına ise bunun sorumluluğunun sadece Vehhâbîler’e yüklenemeyeceğini zira onların dalâlet ve inhiraf olmadan Allah’ın doğru dinine çağırıldıklarını, dinin

⁹⁸ Muhammed, Selmân, *Muhammed b. Abdilvehhâb’ın Daveti’nin Hakikati ve Bu Davetin İslâm Dünyasındaki Etkileri*, trc. Muhammed Şahin (baskı yeri yok 2009), 80.

⁹⁹ Akl, *İslâmiyye la Vehhâbiyye*, s. 241-243.

¹⁰⁰ Herrâş, *Hareketü’l-Vehhâbiyye reddün ‘alâ maqâlin li Doktor Muhammed el-Bahâ fi naqdi’l-Vehhâbiyye*, 14-19.

¹⁰¹ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 8: 272.

¹⁰² Mezar ziyareti ve türbe vb. konularda Vehhâbîler’in yaklaşımını eleştiren diğer bir risâle için bk. Muhammed Hüseyin b. Ali b. Rıza Kâşifülgata, *Naqzü’l-fetâvâ el-Vehhâbiyye*, thk. Seyyid Gayyas Tuame (Kum: Müessesetu Âl-i’l-Beyt, 1996).

temeli olan tevhit konusunda pazarlık olamayacağını kesin bir dille ifade etmektedirler. İlk Câhiliye dönemindeki şirk tehlikesinin ve taşlara, ölümlere tapınmanın artık kalmadığı itirazına Allah'a yaklaşmak için tapınılan Lât, Uzzâ gibi putlarla aynı işlevi gören meşâyihin farksız olduğu söylenmektedir.¹⁰³

İbn Abdülvehhâb Allah'ın, Resulullah'ı yeryüzüne resul olarak gönderdiği sırada insanların farklı farklı din ve inançlara sahip olduklarını bu sebeple muhtelif şekillerde kiminin meleklerle ibadet ederken kiminin de nebîlere ve sâlih kimselere kiminin de taşlara ve ağaçlara ibadette bulduklarına işaret etmiş; Resulullah'ın bunlarla savaşıırken birini ötekenden ayırmadığını, farklı bir muamelede bulunmadığını ayetlerle destekleyerek vurgulamıştır.¹⁰⁴ Ona göre Resûlullah'ın savaştığı kâfirler, şiddet ve sıkıntıya düşüp başları sıkıştığında dinde samimi oluyorlar ancak refaha çıktıklarındaysa tekrar Allah'a şirk koşuyorlardı.¹⁰⁵ Hareketin taraftarları İbn Abdilvehhâb'ın bu ve buna benzer şirkle ilgili ifadelerinin açık olduğunu ve yersiz kimseyi şirkle itham etmediğini savunmuşlardır.¹⁰⁶ Tekfir ettiklerine örnek olarak eski bir hurma ağacına evlenme dileğiyle gidenler, Dir'iye'de bulunan bir mağarayı Kâbe gibi ziyaret edenler, kısaca kutsiyet atfedip ibadet maksadıyla taşlara ve ağaçlara yönelenler sayılmıştır.¹⁰⁷

Âlimlerin Görüşlerinin Tahrif Edildiği İddiası

İbn Abdilvehhâb'a yöneltilen önemli itirazlardan biri de İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin görüşlerinden kendi fikrine uygun olanları aldığı,

¹⁰³ Herrâş, *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddün 'alâ makâlin li Doktor Muhammed el-Bahâ fi nakdi'l-Vehhâbiyye*, 20-24.

¹⁰⁴ Bu bağlamda delil olarak getirilen ayetler ve hadis şunlardır: el- Enfâl 8/39, Fussilet 41/37, Sebe' 32/40-41, el-Mâide 5/116-118, el-İsrâ 17/56-57, en-Necm 53/19-20, el-A'râf 7/138-140, Tirmizî, "Fiten", 18.

¹⁰⁵ İbn Abdülvehhâb, *Müellefât*, 1: 163-164. İlgili âyet: el-Ankebût 29/65.

¹⁰⁶ Putlara tapma konusundaki âyetler ilk dönemin şartlarına göre nâzil olmuştur, aynıyla tatbik edilmesi uygun değildir diyenlere karşı Muhammed b. Abdilvehhâb'ın cevabı şöyle olmuştur: "İnsanları yetmiş üç fırkaya ayrılacağını onlardan birinin kurtuluşa ereceğini diğerlerinin cehennemlik olduklarını anlatan hadisler oldukça müslüman olmakla bir daha şirke düşülmeyeceği garanti edilemez. Hükümler her zaman ve mekân içindir. İslâm'a girdiğini söylemekle birlikte şirki gerektirecek amelleri devam ettiren kimselere, müşrikler için inen âyetler tatbik edilir. Hz. Peygamber döneminde münafıklar vardı, İslâm'a girdiklerini söylemekte, namaz kılmakta hatta muharebelere katılmaktaydılar. Buna rağmen onları zemmeden âyetler nâzil olmuştur. Hz. Ebû Bekir zekât vermeyen kabilelerle savaşmış, onları mürtet saymıştır. Benî Hanîfe İslâm'ı kabul ettiklerini söylemelerine, namaz kılmalarına rağmen Müseylime'yi kabul etmişlerdi. Kendilerini müslüman demekle birlikte Hz. Ali'yi ileri derecede yüceltenler sahâbî tarafından küfürle itham edilmiş ve katillerine hükmedilmişti. Ca'd b. Dirhem zühtü ve ilmi ile meşhur olmasına rağmen Allah'ın sıfatları konusunda saptığı için Emevî halifesi tarafından katline hükmedilmiş, tâbiîn de bunu müstahsen görmüştür. Bk. Useymîn, *Muhammed b. Abdilvehhâb hayâtühû ve fikriühû*, 133-134.

¹⁰⁷ *Buḥûsü usbû'i's-Şeyḥ Muhammed b. Abdilvehhâb*, 2: 66-67.

bazılarını doğru anlamadığı, tahrif ettiği, öne sürdüğü birçok konuda iki âlimin görüşünün farklı olduğu iddiasıdır. Cevdet Paşa bu farklılığı şu ifadelerle anlatır:

“Şeyh-i Necdî bu vadilerde yolunu şaşırıp İbn Teymiyye ile İbn Kayyim’in şer’an memnû’dur dedikleri ef’âli hep küfrü mücib olan a’mâlden addetti ve türbelere nezir ya dua veyahut etrafında tavaf etmek ya estârını öpmek veya teberrüken toprak almak gibi ef’âl ile ta’zîmeden ve ehl-i kubûrdan istimdâd eyleyen kimseler kâfir olduğu gibi, onları tekfir etmeyenler dahi kâfir olur dedi. ... İbn Teymiyye ile İbn Kayyim dahi o misillü ef’âle şirk demişler ise de onların bundan muradları şirk-i aşgar olup yoksa (innallâhe la yağfiru en yüşraka bihî ve yağfuru mâ dûne zâlike) âyet-i kerîmesinde mezkûr olan şirk-i ekber değildir.”¹⁰⁸

Cevdet Paşa ile aynı görüşte olan İbn Abdülvehhâb’ın kardeşine göre İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in söyledikleri Vehhâbiler tarafından doğru anlaşılmamıştır.¹⁰⁹ Aynı şekilde İbn ‘Afâlik de İbn Abdülvehhâb’ın yanında bulunduğu Uyeyne emiri İbn Muammer’e yazdığı mektuplarda İbn Abdülvehhâb’ın İbn Kayyim’in eserlerinden hevasına uyan görüşü aldığını diğerlerini terkettiği ifade eder.¹¹⁰ İbn ‘Afâlik *Tahakkumu’l-muqallidin fi müdde’i tecdîd-i’l-din* isimli eserinde ise İbn Abdülvehhâb’ın ümmete, imamlara, âlimlere küfrettiğini, hatta sahabenin, dört imamın, onlara tabi olanların, kendisinden yüz çevirenlerin sapmışlık içinde olduğunu söyleyecek kadar ileri gittiğini ifade eder.¹¹¹

Vehhâbiler ise iddiaları reddetmekte ve bu iddiaların sebebinin, insanları İbn Abdilvehhâb’ın tekfir, şirk, kıtal ve diğer konularda ümmete ve ulemâsına aykırı olduğu düşüncesine sevk etmek olduğunu söylemektedirler.¹¹²

Yeni Bir Mezhep Oldukları İddiası

Esasa ilişkin eleştiriler yanında hareketin kendisine yöneltilen eleştiriler vardır. Bunlardan biri de belli bir mezhebi taklit edip etmedikleri, yeni bir mezhep olup olmadıklarıyla ilgilidir. Vehhâbiler’in Hanbelî mezhebine mensup oldukları söylemlerini, onlardan farklı bir yöntem izleyip aslında mezhepleri ilga ettiklerine işaret ederek eleştiren Bahâ, mezhepleşmeye duyulan husumet ve sadece âyet ve sahih hadislerle hüküm verip kıyas ile örfü teşrî sahasından uzaklaştırma istekleri

¹⁰⁸ Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 7: 189.

¹⁰⁹ Süleyman b. Abdilvehhâb, *es-Şavâ’îku’l-ilâhiyye fi’r-red ‘ale’l-Vehhâbiyye*, 16-18.

¹¹⁰ Abdüllatîf, *De’âvâ’l-münâviîn*, 267. Yazar bahsi geçen mektuplara Berlin’den talep edip ulaştığını ifade etmektedir. Mektuplara bizim ulaşmamız mümkün olmadı.

¹¹¹ Erişim: 14.11.2019, https://archive.org/details/lionsunna_TAHAKKOMU_ALMUKALLEDIN, 1.

¹¹² Abdüllatîf, *De’âvâ’l-münâviîn*, 267-292.

sebebiyle ilk döneme yani selefin mezhebine dönüş çağrısı yaptıklarını söylemektedir. Bahâ'ya göre bu çağrının amacı fıkıh mezheplerine olan taassubu ortadan kaldırmak, şerî hükümleri elemek, itikadî meselelerde ise mezheplerden bağımsız ilmî bir yol takip etmektir. Vehhâbîler'in Hanbelî mezhebine mensubiyetlerini vurgulamaları hakkında Michael J. Crawford kayda değer bir tespitte bulunmaktadır. Ona göre Vehhâbîler ilk dönemden itibaren yeni bir mezhep olmadıklarını ve Sünnî çizginin dışına çıkmadıklarını anlatmak ve bu şekilde gelecek ithamlardan korunmak maksadı ile sürekli Ahmed b. Hanbel'in mezhebine tabi olduklarını vurgulamışlardır.¹¹³ Eleştirilere cevap veren Herrâş Vehhâbî hareketinin Bahâ'nın bahsettiği mezhepleri ilga etmek gibi bir hamakatı yapmayacak inşa hareketi olduğunu söylemiş ve yaklaşımını çelişkili bulmuştur. Zira hem Hanbelî mezhebine mensubiyet hem mezheplerin kabul edilmediği hem de selefin mezhebine dönüş söylemleri eleştirilmektedir.¹¹⁴

Vehhâbîliği itikadî-siyasî bir mezhep olarak değerlendirenler de olmuştur.¹¹⁵ Henry Laoust'a göre, "Vehhâbîlik, hem dinî hem siyasî hem de Arapçı ve müslüman bir harekettir... Vehhâbîliğin esas gayesi, yalnızca Necid bölgesinde değil, fakat bütün Arap ülkelerine uzanan bir Sünnî devlet kurmak ve ilk arılığı ile İslâm'ı yeniden tesis etmektir."¹¹⁶ Eserinde Osmanlı Devleti'nin resmî görüşünü yazdığı ve Osmanlı devlet adamlarının Vehhâbî hareketini buna göre değerlendirdikleri söylenen Cevdet Paşa'ya göre Necid ahalisi ve Hanbelî ulemâsından olan Muhammed b. Abdilvehhâb Ehl-i sünnet ve cemaate muhalif bir mezhep ihdas etmiştir.¹¹⁷ Onun "[Muhammed b. Suûd] "bu mezheb-i cedîd sayesinde bir Cezîretü'l-Arap hükümdarlığı teşkil etmek sevâtına düşmüştü..." gibi ifadelerine dayanarak Vehhâbî Hareketi'nin mahzâ siyasî bir hareket olduğunu iddia etmek isabetli değildir. Zira Muhammed b. Suûd ve Muhammed b. Abdilvehhâb arasında yapılan ittifakta siyaset ve din eşit düzlemde ele alınmış ve tarafların yetki sahaları belirlenmiştir.¹¹⁸

Mecmû'atü'r-resâil' de beşinci mezhep meselesiyle ilgili sorulan soruya şöyle cevap verilmiştir: Muhammed b. Abdilvehhâb'ın davetine mezhep denemez, o

¹¹³ *Wahhâbî Ulama and the Law*, s. 1-3; Akl, *İslâmiyye lâ Vehhâbiyye*, 32.

¹¹⁴ Herrâş, *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddü 'alâ maqâlin li Doktor Muhammed el-Bahâ fi naqdi'l-Vehhâbiyye*, 31-34.

¹¹⁵ İlyas Üzüm, "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1997) 29: 528.

¹¹⁶ Fatih M. Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik: Hüseyin Kâzım Kadri'nin Vehhâbîlik Risâlesi* (İstanbul: Dergâh Yay. 2007), 90.

¹¹⁷ Şeker, "Vehhâbîliğin Osmanlı Mütefekirleri Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2-5; Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, 7: 183.

¹¹⁸ İbn Gannâm, *Târîhu Necd*, s. 89-90.

dindir, millettir. Zira tevhit, Allah'ın dini, İbrâhim'in milletinin, diğer bütün nebîlerin dinidir. O, Hz. Peygamber'e vahyedilen İslâm'dır. Allah Teâlâ âyetlerde¹¹⁹ mezhep değil din demektedir. Ulemâ arasında yaygın olan filanın mezhebi gibi kullanımlar farklı görüşte olmak mânâsındadır. Delile vâkîf olduktan sonra hükme ulaşmak sadece dört imama tahsis edilemez. Onlardan önce de sonra da ulemâ ihtilâf etmişlerdir.¹²⁰ Vehhâbî taraftarları Hanbelî mezhebine mensup olduklarını dile getirirler de bu mensubiyetin delile dayanması gerektiğini de vurgulamaktadırlar. Sebepsiz yere mezhep değiştirmeyi caiz görmeyen Vehhâbîler delilin varlığı durumunda imamların reylerini kendi reylerine tercih ettiklerini çünkü onların sahâbeye daha yakın oldukları ve delillerini bizzat onlardan aldıkları için kendilerinden üstün saydıklarını söylemektedirler.¹²¹

İçtihat ve Taklit Meselesi

İbn 'Afalik *Tahakkumu'l-muqallidin fi müdde'i tecdîdi'd-din* isimli eserinde eleştirilerini İbn Abdilvehhâb'a yönelttiği sorular çerçevesinde yapmaktadır. Bu sorulardan biri, yeni akîl balığ ya da yeni Müslüman olmuş birinin içtihat etmekle mükellef olup olmadığı şeklindedir.¹²² Zira eleştirilerden biri de Vehhâbîlerin herkesi içtihat etmekle yükümlü tuttıkları yönünde olmuştur. Dinin kaidelerini ayrıntısıyla öğrenmek için gayret sarfetmenin diğer bir ifade ile naslarda beyan edilmemiş ancak hakkında ihtilaf bulunan meselelerde Allah ve Resulü'nün hükmünün ne olduğunu anlamak için içtihat etmenin herkes için imkânı veya imkânsızlığı hususu kendi aralarında da anlaşılmamış, müntesipleri tarafından âvamın nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda sorular sorulmuştur. Vehhâbî ulemeden Hammad b. Nâsır fıkıh, hadis ve mezhep görüşleri hakkında bilgi sahibi olmayan âvamın bir âlimi taklit etmesinde ihtilâf olmadığını hatta taklidin zarurî olduğunu söyler.¹²³ Bu eleştirilerin yanısıra İbn Abdilvehhâb'ın mutlak müçtehitlik

¹¹⁹ İşaret edilen âyetler şunlardır: (ez-Zümer 39/2-3); (el-Beyyine 98/5).

¹²⁰ *Mecmû'atü'r-resâil ve'l-mesâilî'n-Necdiyye*, 3: 367-368 (Mecmû'at'ın ilk baskısı 1928'de yapılmış, daha sonra Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın, oğulları, torunları ve talebelerinin görüşlerinin derlendiği *ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdiyye* ile birleştirmiş ve birlikte basılmıştır. Makalede *Mecmû'at* şeklinde kullanılacaktır. Erişim: 11.09.2019 <https://waqfeya.com/book.php?bid=7837>; Akl, *İslâmiyye lâ Vehhâbiyye*, 158.

¹²¹ *ed-Dürerü's-seniyye*, 4: 14; Useymin, *Muhammed b. Abdilvehhâb hayâtühû ve fikrühû*, 151.

¹²² Erişim: 14.11.2019, https://archive.org/details/lionsunna_TAHAKKOMU_ALMUKALLEDIN, 15-16.

¹²³ Hammad b. Nasır, "Risâletü'l-ictihâd ve't-taklîd", *Mecmû'atü'r-resâil ve'l-mesâilî'n-Necdiyye* içinde, tashih ve talik: Muhammed Reşid Rızâ (Mısır: Mat-ba'atü'l-Menâr, 1344), 3-2: 2- vd. Erişim: 11.09.2019 <https://waqfeya.com/book.php?bid=7837>. İctihat ve taklit konusunda detaylı bilgi için bk. Turhan, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, "İlk Dönem Vehhâbî Düşüncesinde İctihadın Konumu ve Fikhî Bir Mezhebe Bağlılığın Manası", 1329-1338.

iddiasında olduğu söylenmiş ve eleştirilmiştir.¹²⁴ İbn Abdülvehhâb'ın hem bizzat kendisi hem de sonraki ulema kendileri için içtihat hakkını iddia etmediklerini, taklidi tamamen reddetmediklerini ancak kimi konularda içtihat etmenin de sakıncası olmadığını söylemektedirler.¹²⁵

Vehhâbîler'in taklide karşı takındıkları tavır kendilerine karşı da gösterilmiştir. Bahâ'ya göre Vehhâbî hareketi mezheplerin akîde, teşrî ve fıkhla ilgili değerini belirten bağımsız bir tecdit hareketi olarak kabul edilemez. Ona göre Vehhâbîler farklı bir taklit düşüncesi içerisindedirler. İbn Teymiyye'ye tabi olduklarını söylemekle birlikte onun da her görüşünü kabul etmemektedirler. Hanbelî mezhebine mensubiyet de daha önce bahsedildiği üzere farklı açılardan eleştirilmiştir. Vehhâbîler'e göre ise taklit mutlak mânada yerilmeyeceği gibi tecdit de mutlak mânada övülmez. Füruda içtihat zarurî değildir. Herkes içtihadı ehil olmadığı için bu sahada taklit caizdir. Vehhâbî hareketinin asıl hedefi tevhidin şirkten kurtarılmasıdır ve bu konuda içtihat geçerli olmayıp Selefin görüşüne tabi olunması gerekmektedir. Herrâş'a göre Vehhâbîler'in delile göre hüküm verme, Selefin mezhebini açıklama ve ihya, Mütezile, Cehmiyye, Eş'ariyye, Mürcie gibi fırkalara karşı tutumu İbn Teymiyye'nin tutumuyla aynıdır. Onlara göre İbn Teymiyye'nin düşüncelerinden yararlanmak taklit değil doğruyu tasdik etmektir. Vehhâbî hareketi iddia edildiği gibi sadece İbn Teymiyye'nin görüşleriyle, önceki nesiller arasında köprü kurmak değildir. Onun görüşleri hareketin teorisinin esas cüzüdür.¹²⁶

Vehhâbî Hareketine Yöneltilen Diğer Eleştiriler

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alınanlar dışında, özel olarak Muhammed b. Abdilvehhâb'ın ismi zikredilerek yapılan ve genel olarak müntesiplere yöneltilen belli başlı diğer eleştiriler şunlardır:¹²⁷

1. Muhammed b. Abdilvehhâb Cübeyle'de şehit olan Zeyd b. Hattâb ve arkadaşlarının mezarlarını düzlemiş ve orada yapılmış olan mescidi yıktırıştır.

2. Muhammed b. Abdilvehhâb "Şayet Hz. Peygamber'in odasını yıkmaya güç yetirebilseydim, yıkardım, şayet Kâbe'nin altınoluğunu alma imkânım olsaydı alır;

¹²⁴ Akl, *İslâmiyye lâ Vehhâbiyye*, 32; Buḥûsü usbû'i's-Şeyḥ Muḥammed b. Abdilvehhâb, 2: 58-59.

¹²⁵ *ed-Dürerü's-seniyye*, 4: 15; Useymîn, *Muḥammed b. Abdilvehhâb hayâtühü ve fikrühü*, 149-150;

¹²⁶ Herrâş, *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddü 'alâ maḳâlin li Doktor Muḥammed el-Bahâ fi naḳdi'l-Vehhâbiyye*, 36-41.

¹²⁷ Ayrıntılar için bk. Dahlân, *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-red 'ale'l-Vehhâbiyye*, 1-138; Akl, *İslâmiyye lâ Vehhâbiyye*, 179-189; Ahmed b. Hecer Ebû Tâmi, *eş-Şeyḥ Muḥammed b. Abdilvehhâb: Akidetühü's-Selefiyye ve Da'vetühü'l-İslâhiyyeti ve Senâü'l-'ulemâi 'aleyh* (Riyad 1999), 53.

onu tahta olukla değiştirdim, insanlar benden önce altı yüzyıl boyunca cehalet ve dalâlet içerisindeydiler” demektedir.

3. Muhammed b. Abdilvehhâb'ın her söylediğini kabul eden fâsık da olsa o muvahhit kabul edilir, aksi halde kâfirdir.

4. Muhammed b. Abdilvehhâb'ın fikirleri Allah'a muhalefet etmekte ve hiçbir âlim onu tastik etmemektedir.

5. Muhammed b. Abdilvehhâb, İbn Fârız ve İbnü'l-Arabî ve Hz. Peygamber'in ailesinden bazı kimseleri adakları kabul ettikleri için tekfir etmiştir.

6. Muhammed b. Abdilvehhâb'ın ders aldığı Şâfiî Muhammed b. Süleyman el-Kürdî ve Hanefî Muhammed Hayyât es-Sindî de onun ilhad ve dalâlet getireceğini sezmişlerdi. Babası ve kardeşi de ilhadını sezenlerdendi.

7. Muhammed b. Abdilvehhâb “Ulemânın ihtilâfı rahmet değil, nikmettir” demekte, tâbilerine fazlaca fıkıh, tefsir, hadis kitabı okumaktan menetmekteydi. Hatta onlardan çoğununun yakılmasını istemişti. İbn Abdülvehhâb bazen dört imamın sözlerini almakta bazen terketmekteydi. Bazen de şeriatın tek olduğunu Kitap ve Sünnet'ten başka bir şeyle amel edilmeyeceğini söylemekteydi. Ahmed b. Hanbel'e intisap ettiğini söylese de bu aleyhte hareketleri önlemek içindi. Birçok Hanbelî ulemâ onu kabul etmemiştir. Kendisine uymadıkları için birçok âlim, sâlih ve avam öldürülmüştür.

8. Muhammed b. Abdilvehhâb zekâtı şeytanın ve hevâsının emirlerine göre dağıtmaktaydı.

9. Hutbelerde sultanı övmeyi terkettiler. Cuma günü ve gecesinde Hz. Peygamber'e ezandan sonra yüksek sesle salâtüselâm getirmeyi bidat saydılar.

10. Allah'ın adını anmakla birlikte cinlerden korunmak için kurban kesenleri küfürle itham ettiler ve o eti yasakladılar.

11. Kerameti inkâr ettiler.

12. Delâliü'l-hayrat ve benzeri kitapları yaktılar.

13. Kendilerine tâbi olan kişinin, hac etmişse bile -önceki haccı sırasında kişinin müşrik olduğunu kabul etmelerinden dolayı- bir daha hac etmelerini istediler.

14. Kendilerine katılmak isteyenlerden “kâfir olduğuna şehâdet et, anne ve

babanın kâfir olarak öldüğüne şehâdet et, şunların şunların kâfir olduğuna şehâdet et, geçmişteki büyük âlimlerin kâfir olduğuna şehâdet et..." şeklindeki şehâdete karşılık verenleri kabul ettiler, etmeyenleri öldürdüler.

15. Sözlere fiilleri ve halleri ile yeni bir din ihdas ettiler.

16. Hz. Peygamber'in kabrini ziyaretten men ettiler.

Bu iddiaların çoğu bizzat Muhammed b. Abdilvehhâb'ın yazdığı mektuplarla reddedilmiştir.¹²⁸ Vehhâbîler'e göre iddia ve iftiraların sebebinin haset, siyaset,¹²⁹ gücü kaybetme korkusu, yöntem farklılığı ve noksanlığın izhar edilmesidir.¹³⁰

SONUÇ

Vehhâbî hareketinin misyonu konusundaki görüşleri iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan biri, hareketin dinî olduğu, teori ve pratiğinin buna göre belirlendiği söylemidir. Bu söylemi güçlendiren temel sebep Muhammed b. Abdilvehhâb'ın yazılı literatürüne de yansıyan bütün düşüncelerini değişik boyutlarıyla tevhit çerçevesinde ele alması ve bunları uygulamaya da yansıtmasıdır. O, tevhidi, rubûbiyyet, ulûhiyyet, esmâ ve sıfat olmak üzere üç kısma ayırmakta, bu ayırmada rubûbiyyet ve ulûhiyyet tevhidi, tevhidin esasını oluşturmaktadır. Tevhîd-i rubûbiyye kişi ile Allah arasındadır. Allah'ın kâinatın rabbi, tek güç ve kudret sahibi olduğuna inanma anlamına gelir. Bu iki ayırım arasında İbn Abdilvehhâb tarafından sıklıkla bahsedilen ve belirleyici olan, varlığı imanın varlığına, yokluğu da imanın yokluğuna delâlet eden tevhîd-i ulûhiyye; Allah'ın kulların fiilleri ve ibadetleriyle birleşmesi anlamına gelir. Bu iki tevhit çeşidi İbn Abdilvehhâb'ın akait doktrininin temel esaslarıdır.

Diğer bir yaklaşım, Vehhâbî hareketinin Necid'i, parçalanmış yönetim yapısının ve toplumsal karışıklığın sebep olduğu istikrarsızlıktan kurtarmak için ortaya çıkmış, bunu gerçekleştirmek için dini rehber edinmiş politik bir hareket olduğunu şeklindedir. Bu yaklaşımların sübjektif ve tarafgir yanlarıyla beraber doğruluk payı olduğu söylenebilir. Ancak Vehhâbî hareketinin "mahzâ siyâsî bir hareket" olarak başladığını iddia etmek doğru değildir. Zira başlangıçta Muhammed b. Suûd ve Muhammed b. Abdilvehhâb arasında yapılan ittifakta

¹²⁸ Muhammed b. Abdilvehhâb'ın, Süleyman b. Suheym'in yukarıdaki birçok iddiayı içeren mektubuna verdiği cevap için bk. *Ed-Dürrerü's-seniyye*, 1: 34 vd.

¹²⁹ Bu konuda hemen hemen her kaynaktaki Osmanlılar'ın ve Mekke şeriflerinin tutumuna atıfta bulunmaktadır. Bk. Ebû Tâmi, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb: Akâidetühü's-Selefiyye ve Da'vetühü'l-İslâhiyyeti ve Senâü'l-'ulemâi 'aleyh*, 52.

¹³⁰ Benzer bilgiler ve ifadeler için bk. Nedevî, *Muhammed b. Abdilvehhâb*, 148.

siyaset ve din, eşit düzlemde ele alınmış ve tarafların yetki sahaları belirlenmiştir. Dinî bir hareket olarak başlayan Vehhâbîliğin temel akait doktrininin esasları olan “tevhit”le hem siyasî hem dinî bütünlüğün sağlanması amacını taşıdığı, kavramın bu maksatla kullanıldığı ifade edilmiştir. Şöyle ki İbn Abdilvehhâb itikadî-amelî bozulmanın yanı sıra önce İbn Muammer’le Uyeyne’de sonra Muhammed b. Suûd’la Dir’iye’de bir araya gelmesi ve onlarla siyasî zeminde ittifak etmek istemesiyle bir yönüyle Necd’in birliğe ihtiyacı olduğunu söylemiş ve bunun tevhid ile olan ilgisini de kurmuş olmaktadır. Bu yaklaşım empirik gerçeklikle de uyum sağlamakla birlikte “tevhit” kavramına bu mânayı yükleyecek İbn Abdilvehhâb tarafından söylenen bir ifade yoktur. Sonraki ulemâ da böyle bir imada bulunmamışlardır.

Bu yaklaşımlar Vehhâbîliğin, görünen yüzü ve rivayet edilen bilgiler dışında arka planının ayrıntısıyla okunması gereken dinî argümanlarla başlayan ve bunu politik sahaya taşıyan hareket olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır. Buradaki “dinî argümanları kullanma”, istismar etme anlamında değildir. İçinde bulunulan durum itibarıyla olması gerekeni ifade etmek için kullanılmıştır. Böylece İbn Abdilvehhâb dini ıslah düşüncesini politik süreçle birleştirerek Suudi Devleti’nin kurulma sürecini başlatmıştır. Göçler, yerleşim ve şehirleşme sürecinde dağılan, aralarında istikrarı sağlayamayan kabileler de Vehhâbî hareketini kendilerine kabile hayatının verdiği güvenlik, aidiyet gibi özelliklere sahip olmak için bir alternatif olarak görmüşler ve bu kabul edişle meydana gelen katılımlar hareketin sonraki şekillenmesinde farklılığa sebep olmuştur.

İtham ve ithamlara verilen cevaplara baktığımızda ise belli noktalarda her iki tarafın da tatmin edici cevaplar üretmediğini görmekteyiz. Her iki taraf ön kabullerine göre eleştirilerini yapmış cevaplar da aynı niteliğe sahip olmuştur. Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde eleştirilerin iki ana tema etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Vehhâbîler gerek aslî gerekse talî itikadî meselelerde küfür ve şirk kavramlarını çok kolay kullanmaktadırlar. Bu sebepten dolayı eleştirilerin çoğu bu konularla ilgili olmuş, ithamların yersizliğinin ispatı için ise yüzlerce sayfa yazılmıştır. Ancak İbn Abdilvehhâb’ın küfürle itham ve neticesinde bu kimselerle savaşmanın câiz olduğu konusundaki düşünceleri kesin çizgilere sahip gibi görünse de iman ve ameldeki niyet meselesi tam mânasıyla vuzuha kavuşmamaktadır. Zira hem iman edip tembellikle amel etmeyen tekfir edilmeyeceği söylenmekte hem de açıkça şehâdeti ikrar etse de kişinin zahirinde görünen İslâm’ı öğrenmemek, onunla amel etmemek, vâcipleri terketmeyi,

haramlar işlemeyi ve hükümleri bilmemeyi önemsememek gibi bazı şeylerin onun bâtınen inanmadığını göstereceğini söylemektedir. Kesin olarak uyulması gerektiği ifade edilen hükümler inanç sahası ile ilgilidir ve bu saha ile ilgili kendilerinin açıklayıp Selef de böyle yapmıştır dedikleri uygulamalar dışındaki hiçbir yaklaşım ve yorum kabul edilmemiş, hoş görülmemiş; itiraz edenlere âyet ve hadislerle cevap verilmiştir. Özetle lâ ilâhe illallah diyenin hakkında niyeti kesin olarak bilinmeden hüküm verilmeyeceği, iman ettiğinin aksine bir fiil işlemediği sürece o kimseye dokunulmayacağı, tembellik sebebiyle yapılmayan ameller yüzünden kişinin tekfir edilmeyeceği ama dinin aslî veya fer'î rükûnlerinden birinin inkârının kişiyi kâfir yapacağı söylenmiştir.

İkinci ana tema ise mezhep, taklit, içtihat gibi fıkıhla ilgili her türlü eleştirinin, delili vurgulayan bir yaklaşımla reddedilmesi şeklinde belirlenebilir. Yani delilin kuvvetli olduğu görüş kimin olursa olsun kabul edilmelidir. Vehhâbîlerin hem Hanbelî mezhebini ve İbn Teymiyye'yi taklit ettikleri hem mezheplere karşı oldukları hem de selefın mezhebine çağırtdıkları gibi bir takım çelişik yaklaşımlar da mevcuttur. Vehhâbîler mezheplerin inkârı şeklinde bir ifade kullanmamakla birlikte hükümlere doğrudan ulaşma, mezhep görüşlerini delile göre değerlendirme gibi söylemleriyle mezhepler üstü bir tutum geliştirmişlerdir. Nitekim bu konuda yapılan eleştirilerden biri, her bir mezhepten kendilerine uygun buldukları görüşleri almaları ve kalanları ilga etmeleri hususudur.

KAYNAKÇA

Abdüllatîf, Abdülazîz b. Muhammed b. Ali. *De'âvâ'l-münâviîn li da'veti's-Şeyh Muḥammed b. Abdilvehhâb*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2008.

el-Akl, Nâsır b. Abdülkerîm. *İslâmiyye lâ Vehhâbîyye*. Riyad: Dâru Künûzi İşbiliyâ, 2004.

Aycan, İrfan. "DAHLAN, Ahmed b. Zeyni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 416-417. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Azmeh, Aziz. *İslâmlar ve Moderniteler*. çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

el-Atram, Sâlih b. Abdurrahman. "İ'timadü fikhî da'veti's-Şeyh Muḥammed b. Abdilvehhâb 'ale'l-kitab ve's-sünne". *Buḥûsü usbû'i's-Şeyh Muḥammed b. Abdilvehhâb* içinde, 1: 243-376. Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye. 1983.

el-Berrâk Ebû Zeyd. *İman ve Küfür Meseleleri*. çev. Abdullah Öztekin. İstanbul: Guraba Yayınları, 2007.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü's-saḥih*. thk. Takıyyüddin en-Nedvî. 15 cilt. Beyrut: Dârü'l-beşairi'l-İslâmiyye, 1432/2011.

Buḥûsü usbû'i's-Şeyh Muḥammed b. Abdilvehhâb. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1983.

Büyükkara, Mehmet Ali, *İhvan'dan Cüheymân'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Kalsik, 2018.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhabilik". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 42: 611-615. Ankara: TDV Yayınları: 2012.

Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*. Dersaaset: Matbaa-i Osmaniyye, 1309.

Crawford, M. J. "Wahhâbi Ulama and the Law" 1745-1932. M.Ph., University of Oxford, 1980.

Dalkıran, Sayın. "Târîh-i Cevdet'te İslâm Mezhepleri I". *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 20 (Erzurum 2002): 219-252.

Dahlân, Ahmed Zeynî. *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-red 'ale'l-vehhâbiyye*. Dımaşk:

Mektebetü'l-ahbâb, 2003.

Dakhil, Khalid S. *Social Origins of the Wahhabi Movement*. PhD, University of California, 1998.

ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdiyye. Cem. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî el-Kahtânî en-Necdî. 16 cilt. Baskı yeri ve yayınevi yok, 1994-1999.

Ebû Tâmi, Ahmed b. Hecer. *eş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb: 'Akîdetühü's-Selefiyye ve Da'vetühü'l-İslâhiyyeti ve Senâü'l-'ulemâi 'aleyh*. Riyad 1999.

Ebû Zehre, Muhammed. *İmam İbn Teymiyye*. İstanbul: İslamoğlu Yayınları, 1988.

Edens, David G. "The Anatomy of the Saudi Revolution Author" *International Journal of Middle East Studies*. 5/1. Jan., 1974. Erişim: 28.08.2019, <http://www.jstor.org/stable/162343>.

Fazlurrahman. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1981.

Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme, Makaleler III*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu, 2002.

Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme: Makaleler IV*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu, 2003.

Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hariciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 169-175. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Freih, Mohamed A. *The Historical Background of the Emergence of Muhammed ibn Abd al-Wahhab*. PhD, University of California, 1990.

Gibb, Hamilton A. R. *İslâm'da Modern Eğilimler*. çev. M. Kürşad Atalar. Ankara: Çağlar Yayınları, 2006.

Hasan Paşa, Seyyid Şerif, *Kitâbü Şıdki'l-ḥaber fi Ḥavârici'l-ḳarni's-sâni 'aşer*. Lazkiye: Matbaatu Kumin, t.y.

el-Hanbelî, Muhammed b. Abdurrahman b. 'Afâlik. *Tahakkumu'l-muḳallidin fi müdde'i tecdîdi'd-din*. Erişim: 14.11.2019, https://archive.org/details/lionsunna_TAHAKKOMU_ALMUKALLEDIN.

Hazal, Hüseyin Halef eş-Şeyh. *Târîhu'l-Cezîreti'l-'Arabiyye fi 'asri's-Şeyh Muhammed*

b. *Abdilvehhâb*. Beyrut: Dârü'l-Kütüb, 1968.

Herrâş, Muhammed Halîl. *Hareketü'l-Vehhâbiyye reddün 'alâ maqâlin li Doktor Muhammed Bahâ fi naqzî'l-Vehhâbiyye*. Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1396.

Hitti, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.

Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. trc. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

İbn Gannâm, *Târîhu Necd*, Ebû Bekir Hüseyin, 1225/1810; thk. Nâsirüddin Esed, 2. baskı, Beyrut 1985.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, t.s.

İbn Süleyman et-Temîmî en-Necdî, Muhammed b. Abdilvehhâb. *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*. tashih: Abdülazîz Rûmî, Seyyid Hicâb. 12 cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1206/1792.

İbn Abdurrahman, Sâlih b. Muhammed. *el-Menhecü'l-fıkhî li eimmeti'd-da'veti's-Selefiyyeti fi Necd*. Riyad: Dârü's-sumey'i, 2000.

İbn Bîşr, Osman b. Abdullah. *Şevabiķu 'unvânu'l-mecd fi târihi Necd*. 4. Baskı. Riyad: y.y., 1983.

İbn Salih. Abdullah b. Abdurrahman. *'Ulemâi Necd: hılâle semâniye kûrûn*. 2. Baskı. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1998.

İqbal, Mohammad. *Emergence of Saudi Arabia*. New Delhi: Saudiyah Publishers, 1977.

Juhany, Uwaidah Metareek. *The History of Najd Prior to the Wahhabis*. PhD, University of Washington, 1983.

el-Kattan, Manna'. "İtimadü da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb 'ale'l-kitab ve's-sünne". *Buħûsü usbû'i's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb* içinde, 1: 211-239. Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye. 1983.

Kavak, Özgür. *Şah Veliyyullah Dihleovînin İctihad Anlayışı*. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

Kâşifülgıta, Muhammed Hüseyin b. Ali b. Rıza. *Naqzû'l-fetâvâ el-Vehhâbiyye*. thk.

- Seyyid Gayyas Tuame. Kum: Müessesetu Âl-i'l-Beyt, 1996.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kütükoğlu, Bekir. "Târihçi Cevdet Paşa". *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1986.
- Merad, Ali. "İslah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 167-170. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'lâ. *İslâm'da İhya Hareketleri*. çev. Ali Genç. İstanbul: Pınar Yayınları, 1986.
- Mecmû'atü'r-resâil ve'l-mesâil'n-Necdiyye*. Cem: Süleyman b. Sehmân. Tashih ve ta'lik: Muhammed Reşîd Rızâ. Mısır: Matba'atü'l-Menâr, 1345.
- en-Nedevî, Ebü'l-Hasan. *İslâm Önderleri Tarihi*. 5 cilt. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1992.
- Nedevî, Mes'ûd Alim. *Muhammed b. Abdilvehhâb*. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1984.
- Neumann, Christoph K. *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. çev. Meltem Arun. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Neumann, Christoph K. "Paradigmalar Arasında: Ahmed Cevdet Paşa ve Aidiyet". *Düşünen Siyaset*. 7-8 (1999) 219-235.
- Nyrop, Richard F. *Saudi Arabia a Country Study*. Washington, D.C.: United State Government, 1985.
- Oral, Kenan. *Hadîs Literatüründeki Hâricîler İle İlgili Hadîslerin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 399-402. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Rasheed, Madawi. *Contesting the Saudi State: Islamic Voices From a New Generation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Sarı, Süleyman. "Selefi Vehhâbilere Reddiye Eserler". *Marife* 3. (Kış: 2009): 327-346.
- es-Sekâkîr, Muhammed b. Abdullah. *İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb*. 2. baskı. Riyad: Mektebetü'l-Melik Abdülaziz el-Amme.

Selmân, Muhammed. *Muhammed b. Abdilvehhâb'ın Daveti'nin Hakikati ve Bu Davetin İslâm Dünyasındaki Etkileri*. trc. Muhammed Şahin. Baskı yeri yok 2009.

Şeker, Fatih M. *Osmanlılar ve Vehhâbîlik: Hüseyin Kâzım Kadri'nin Vehhâbîlik Risâlesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.

Şeker, Fatih M. "Vehhâbîliğin Osmanlı Mütefekkirleri Üzerindeki Akisleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/ 21 (Bahar 2012): 329-358.

Tibî, Bessam. *Arap Milliyetçiliği*. çev. Taşkın Temiz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmiü'l-kebîr*. 6 cilt. Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1996.

el-Useymîn, Muhammed bin Sâlih. *Muhammed b. Abdilvehhâb hayâtühû ve fikrühû*. Riyad: Dârü'l-ulûm, 1992/1412.

Uthaymin. "The Personal Letters of Sheikh Muhammad Ibn 'Abd Al-Wahhâb". *A History of The Arabian Peninsula*. çev. Salma K. Jayyusi. (London 2010): 105-125.

Üzüm, İlyas. "Mezhep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 526-532. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Vassiliev, Alexei. *The History of Saudi Arabia*. New York: New York University Press, 2000.

Voll, John Obert. *İslâm: Süreklilik ve Değişim*. çev. Cengiz Şişman - Cemil Aydın. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki. "EHL-İ SÜNNET". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 525-530. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Yörükân, Yusuf Ziya "Vahhabîlik". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (1953): 51-67.

al-Zahawi Jamil Effendi Sirqi. *The Doctrine of Ahl Al-Sunna Versus The "Salafi" Movement*. İngilizceye çev. Shaykh Muhammad Hisham Kabbani. Mountain View: As-Sunna Foundation of America, 1996.

İnternet Kaynakları

<http://almeshkat.net>

<http://waqfeya.com>

<http://shamela.ws>

<https://archive.org>